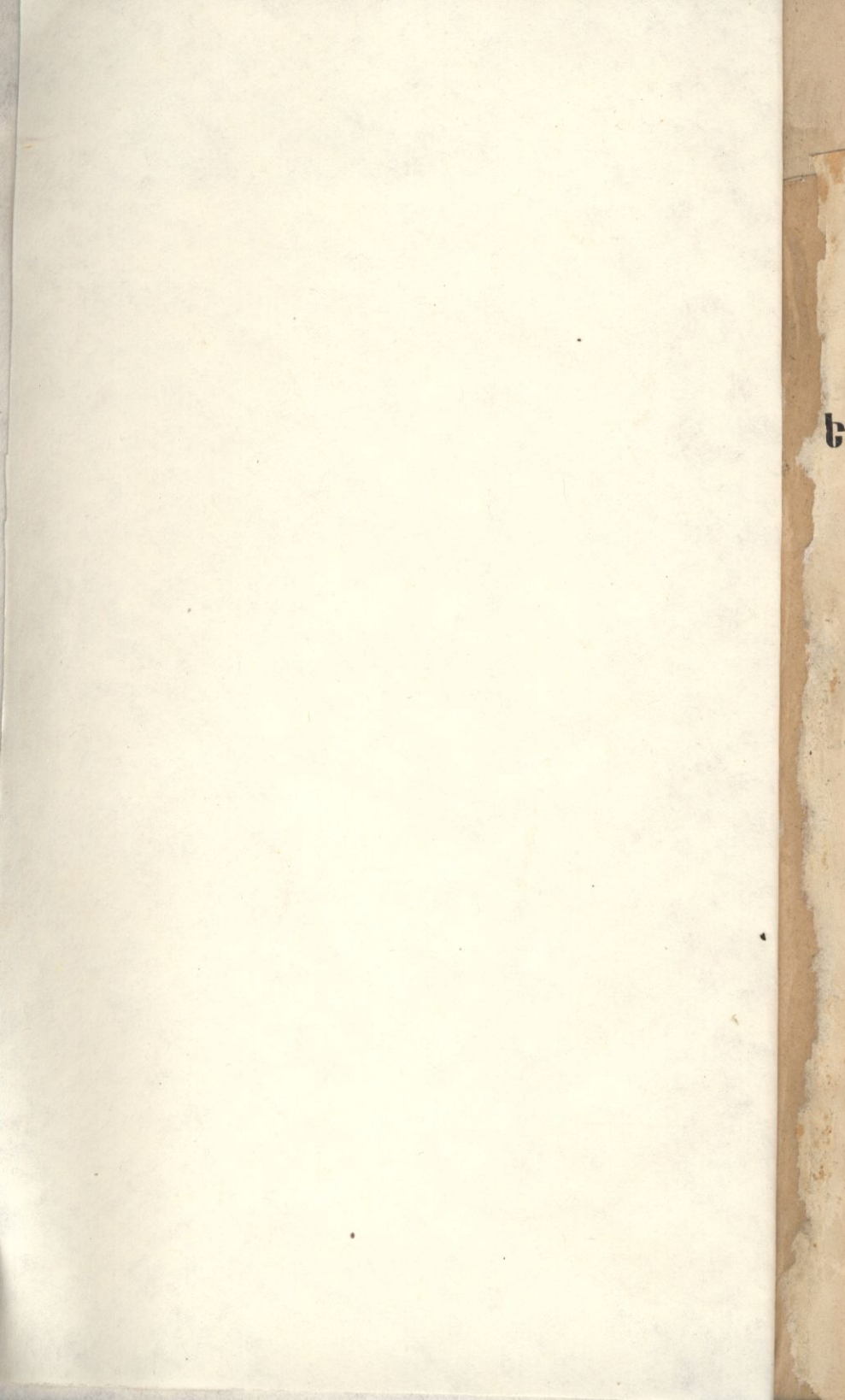

СРЕДНОУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ ШКОЛА

УЧЕНИК

И. П. Р.

1915

№ 16

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

Ե Ր Ի Տ Ա Ս Ա Ր Դ Թ Ի Ի Ր Ք Ի

Գ Ր Ն Ց

Ս. Ս Ա Պ Ա Հ - Գ Ի Ի Լ Ե Ա Ն

Գ Ի Ն Ն Է 50 Ս Ա Ն Տ Ի Մ

Պ Ա Ր Ի Չ

1908

Իճ Թանկագին ընկեր

ԱՐԱՄ ԱՉԸԳՊԱՇԵԱՆԻՆ

Քե՛զ, Թանկագին ընկե՛ր, քե՛զ եճ նուիրում գլը
քոյկս, քեզ՝ որ ՔՍԱՆ տարիներից ի վեր՝ քո օրի
նակելի գործունէութեամբ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ
ուսչվիրաններից մէկն ես եղել և անձիդ վրայ արտա
ջուրացրել՝ ազնիւ, անվեհեր և անյողողոյց Յեղափո
խականի բոլոր չասկութիւնները :

Ընկերոյ՝

Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵԱՆ

6 Փետր. 1908
ՊԱՐԻՉ

Ն
և Հր
№ N
վ
բացի
պար
Լ
պատ
ինչպ
քում
յուզ
" Եր
բուն
Լ
ազգ
սա
որոշ
թիւն
տակ
թիւն
ընտ
6

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Ր Ա Ն

—o—

Ներկայ աշխատութիւնը գրուած է եղել 1899-ին և հրատարակուել « Հնչակ »-ի 1900 № 7-ի և 1901-ի № № 1, 2, 3-ի մէջ:

Վերարտատպում ենք Համարեա՛ թէ անփոփոխ՝ բացի մի քանի կտոր չաւելումներից, որ եղած են լոկ պարզաբանութեան տեսակէտից:

Մեր ընդհանուր նպատակն է եղել այս գրուածքով պատկերացնել « ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ ԹԻԻՐԲԻԱ »-ն այնպէս, ինչպէս որ նա երեւան է եկել պատմութեան ընթացքում, ցոյց տալ թիւրքիացում ու թիւրքիայի շուրջը յուզուող խնդիրների ընդհանուր բնաւորութիւնը և « Երիտասարդ Թիւրքիայ »-ի դէպի այդ խնդիրները բռնած դիրքը:

Խնդրի վրայ մենք նայել ենք քաղաքական, ազգային տեսակէտից, որովհետև « Երիտասարդ Թուրքեր »-ը միայն այդ ուղղութեամբ են որոշեալ Հայեցակէտեր երեւան դրել և գործունէութիւն ցոյց տուել:

Անշուշտ մենք չէինք կարող Սօցիալ-Դեմօկրատական սկզբունքներով քննադատել մի Կուսակցութիւն, որ արդէն այդպիսին չի եղել:

Խնդիրների լուսաբանութեան Համար մենք պիտի ընտրէինք այն մէթօտը, որ արդէն ընտրած ենք:

6 Փետրվար, 1908

ՊԱՐԻՉ

Ս. Ս.-Գ.

Ո՞վ

— Այ

կաւոր է

Թիւր

օրերը ,

շրջանը՝

կեանք ,

կաճիւց

վիեննա

Սկզբ

եղող վ

կերպու

րող հ

ներկց

յ ա ր ձ

ճէջ :

Հա

որ հո

եւ

հարե

զինու

էլ ա

ներկց

արեւ

առաձ

Ս

րակա

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Ո՞վ են և ի՞նչ ցանկանում « Երիտասարդ Թուրքեր »ը :

— Այդ հարցին փաստօրէն պատասխանելու համար հարկաւոր է ծի փոքր յետ երթալ, պատմութեան էջերը թերթեր:

Թիւրքիայի դոյութեան պատմութիւնը, սկզբից ձինչև ճեր օրերը, երեք որոշ շրջանների կարելի է բաժանել: Առաջին շրջանը՝ որ ընդգրկում է աւելի քան երեք հարիւր տարուայ կեանք, Թիւրքիայի սկզբնական ծագման և աճման ժամանակամիջոցն է, որ սկսում է Էրթուղրիլից և հասնում ձինչև Վիեննայի յայտնի պաշարումը (1288-1683):

Սկզբնական այդ շրջանի ձէջ՝ Օսմանի անուկով յայտնի եղող փոքրիկ վաճկատուն ժողովուրդը հետզհետէ կարծակերպում, ծաւալ է ընդունում և Փոքր-Ասիայի ձէջ ապրող համացեղ և օտարասեռ տարրերին իր լծի տակն առնելուց և նրանց երկիրները տիրապետելուց յետոյ՝ ճանում է յարձակողական, աշխարհական և զինուորական զորքի ձէջ:

Հայաստանը՝ այդ ժամանակ պատաճ-պատաճ՝ արիւն էր որ հոսեցնում էր:

Եւրոպական փոքրիկ պետութիւնները անկազմ, հարեւան հարեւանի հետ անհամերաշխ, բոլորովին անպատրաստ՝ զինուորական ձի ահարկու թշնամու ընդդիմադրելու, ամէնքն էլ սարսափահար դողում էին այն աշխարհակալ բանակներից, որ անաճբարտակելի հեղեղի նման հետզհետէ դէպի արեւմուտք էին ընթանում և ամէն ինչ իրենց հոսանքի ձէջ առաճ՝ աւերում, քանդում, առաջ էին քշում:

Այդ շրջանի ձէջ Օսմանցին աշխարհակալ ազգի զինուորական բոլոր յատկութիւնները ցոյց տուեց: Սակայն նա ձիայն

աշխարհակալեց, տիրապետեց, չունեցաւ, երեսն չբերեց բարձր ազգերին յատուկ քաղաքացիական այն յատկութիւնները, ընդհանուր այն կուլտուրան, որ կարող էր նրան ձեռնոց տալ կազմակերպելու՝ օրգանական ծիւղածոթեան, ծիւղածոթեան վերածելու նուաճուող երկիրներն ու ժողովուրդները: Նա բացարձակապէս անկարող եղաւ տիրուող այլասեռ տարրերի մէջ փոխադարձ համերաշխութեան կապեր հաստատել՝ նրանց բոլորին իր հետ կապել և ցըրուած, անկերպարան ճասերի ամբողջացուցիչ, շարկապող կեդրոնը դառնալ: Նա տիրել էր սրով, սուրբ ձեռքին էլ շարունակեց ապրել՝ "ի ն չ պ է ս մ ի բ ա ն ա կ ա ծ զ օ ր ա խ ու մ ք", մոռանալով սակայն որ սուրբ ամէն ինչ չէ, — և նա այդ զգաց իր պատմութեան երկրորդ շրջանի մէջ, որ այլևս շա՛տ ուշ էր:

Երբ օսմանեան աշխարհակործան հոսանքը ամէն ինչ իր տակն առնելով՝ հասաւ Վիննայի պարիսպներին (1683), այդտեղ բաղկեցաւ ծիւղածոթեան հաստահիմն ամբարտակի և այլևս անկարող լինելով ճեղքելու, առաջ ընթանալու, հոսանքը կանգ առաւ և յետախաղաց զիրք ընդունեց:

Անխոցելի կարծուած օսմանցու պարտութեան առաջին նշաններէց խրախուսուած՝ Աւտորիան, Լեհաստանը, Վենետիկի հասարակապետութիւնը, զանազան ճանր ազգութիւններ և ասպետների խմբեր այնուհետեւ, պարբերաբար, Օսմանցուն յետ մղելը իրենց առաջնորդող գաղափարը դարձրին:

Չանցաւ շատ ժամանակ՝ Թիւրքիայի թշնամիների բանակի մէջ երեսն եկաւ և՛ ծիւղածոթեան երկրատար, աշխարհակալական ամէն բնազդներով օժտուած ազգ՝ Ռուսիան:

Թիւրքիան այժմ իր առաջ տեսնում էր ո՛չ ծիւղածոթեանակից պետութիւնների վերակազմուած զինուորական ոյժը, այլև նրանց մէջ կայացած համերաշխական գաղափարի ծիւղածոթեան իրեն վերջնականապէս տապալելու: Պատերազմի դաշտ ի հարկին դուրս եկող բազմաթիւ զօրեղ ազգակներին այլևս անկարող լինելով զիմազրաւելու, նա իրեն հաւանաբար անհրաժեշտութիւն համարեց յարձակողական դիրքից պաշտպանողական ծիւղածոթեան ե-

լ ու . նպատակ ընտրելով բաւականանալ ճիւղն իր արդէն տիրապետած երկիրները պահպանելով :

Սակայն՝ իր պատճառներէն այդ երկրորդ շրջանի նոյն իսկ սկզբի օրերից՝ ո՛չ ճիւղն Թիւրքիան անկման բացարձակ նշաններ սկսեց ցոյց տալ, ո՛չ ճիւղն ծաւալուող Հարեան պետութիւնները կարող եղան միացած կամ առանձին առանձին իրենից ընդարձակ տարածութեամբ հողեր գրաւել, այլև նրա համար ծածուկ չմնաց և՛ այն հանգամանքը, որ իր բոլոր հին ու նոր թշնամիները իրեն գոյութիւնը փոխարինող նոր բաղկացութիւնների մասին էին խորհում: Այդ դեռ հէրիք չէր: Իր բաղկացուցիչ, մեռած կարծուած ազգութիւնները հանդէս էին բերել ո՛չ ճիւղն կենսաունակութեան հաստատուն պայմաններ, ո՛չ ճիւղն հրապարակային դժգոհութիւններ էին արտայայտում դէպի ինքը, այլև իր ե ն ց ս ե պ հ ա կ ա ն ա ն կ ա խ ու թ ե ա ն ը ձ գ ու ու ձ և փրկութեան համար աչքները դէպի իր թշնամիները դարձրնում:

Պարզ էր, որ այդ պայմանները տակ, թողած իր սեպհական ոյժերին, Թիւրքիան անկարող պիտի լինէր ընդդիմադրելու թէ՛ իր ներքին և թէ՛, մանաւանդ, արտաքին քայքայիչ յարածուն ազդակներին: Նրա անկուծը անխուսափելի էր նկատուած ամէնքի կողմից: Բայց խնդիրն այն էր՝ թէ ո՞վ, որո՞նք պիտի լինէին նրա ընդարձակ երկիրները ժառանգողները, նրա թողած բաց տեղը բռնողները: Եւ անկարող լինելով հաւաքականօրէն այդ հարցը արձատապէս լուծելու, պետութիւնները ստիպուեցան զանազան ուղեգծեր, կիսամիջոցներ ընդունելու:

Ա. — Նախապէս ընդհանուր համերաշխութեան զալ իրարու հետ, ճիւղնալ և ապա բաժանել:

Բ. — Պահպանել՝ երբ ընդհանուր համաձայնութեան չէր կարելի յանդիլ:

Գ. — Օգնել, միջոց տալ նոր զարթնող, Թիւրքիայի բաղկացուցիչ մասերը կազմող ազգութիւններին, որ իրենց բուն հայրենի երկիրը յետ ստանան:

Ահա քաղաքական այն ընթացքը, որ գծեցին պետութիւնները Օսմանցու նկատմամբ, նրա գոյութեան երրորդ շըր-

ջանի մէջ, որ սկսուած է 1815-ից մինչև մեր օրերը :

Եթէ ընդհանուր առձամբ բոլոր պետութիւնները Թիւրքիայի գոյութիւնը եւրոպական հաւասարակշռութեան համար առժամանակեայ անհրաժեշտ չարիք էին համարուած, մինչև նրա բաժանման համար ընդհանուր հաճաճայնութեան կայանալը, սակայն կային էլ պետութիւններ, որոնք իրենց մնայուն շահի տեսակէտից ցանկանում էին տեսնել ձի Թիւրքիա՝ բարեկարգուած, զօրեղ և իր ուրոյն ներքին ոյժերով ապրելու կարող : Այս վերջին մտածմունքը, ճասնաւորապէս, ցոյց տուին Ֆրանսիան և Անգլիան : Ահա թէ ի՞նչու այդ երկու պետութեանց ներկայացուցիչները, զանազան ժամանակներու, սրտանց աշխատեցին ամէն կարգի ճինշուծ ի գործ գնել թրքական պատասխանատու պաշտօնեաների և կառավարիչների վրայ՝ երկրի մէջ քաղաքական և ընկերային անհրաժեշտ բարենորոգումներ ներմուծելու՝ Թիւրքիան եւրոպականացնելու :

II

„ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐԲԻԱՅ“Ի ՅԱԳՈՒՄԸ

Թիւրքիայի գոյութեան ներքին և արտաքին պայմանները, պետութեանց բռնած քաղաքական ընթացքը չէին կարող, հարկաւ, չազդել և՛ բուն թուրքերի վրան : Եւ արդարև, որքան որ իսլամութիւնը ճարմնացնող ազդակները դարերի ընթացքուծ ջանացին ամէն կարգի արգելքներ հանել և թույլ չտալ որ եւրոպական մտքի արտայայտութիւնները մուտք և ծաւալ գտնեն Խալիֆայութեան երկրների մէջ, որքան որ օսմանցի ժողովրդի բիրտ սնտոխապաշտութիւնը, մոլեռանդական բնազդը աշխատեց իրեն հեռու պահել եւրոպականութիւնից — այնուամենայնիւ թէ՛ կրօնական և թէ՛ քաղաքական ներկայացուցիչ, իրենց բոլոր նեցուկներով՝ անզօր եղան պատնէշել լուսաւորութեան յառաջընթաց հոսանքը, անանցանելի պատուար քաշել քաղաքակրթութեան ծաւալման առաջ : Թուրքը՝ որ մինչև այդ ժամանակ եղած էր միայն ն իւ թ ա կ ա ն կ ո պ ի տ ո յ ժ , գուրկ ստեղծական կարողութիւնից,

որ իր ծտածնունքը, ներշնչումների ձեւերը, գոյնը, յաճախ առարկան իսկ, Պարսկից և Արաբից էր փոխ առած — այլևս անկարող լինելով Հին ուղղութեան մէջ շրջանակուելու, անհրաժեշտութիւն նկատեց գլուխ ձուել պատմութեան Հանդէս բերած նոր պայմանների առաջ և երեւան եկած նորանոր պէտքերին բաւականութիւն տալու համար՝ աչքերը ուղղեց դէպի արեւմուտք՝ Եւրոպա: Իսկ իրերի ծնեցրած այդ դիտումի ընդհանուր հետեւանքներից մէկն էլ այն եղաւ, որ յառաջ եկան գրողների, ծտածողների նոր շարքեր, նոր լսմբեր, որոնք ծի կողմ ձգելով անպէտք դարձած Հինը, աշխատեցին ճանաչել իրենց երկիրը և ուսումնասիրել Եւրոպան ու նրա հասարակական-քաղաքական հաստատութիւնները: Օսմանեան այդ նորածին, թարմ ոյժը՝ իր ձգտումներին յագուրդ տալու համար՝ դիմեց եւրոպական մտքին, զլիաւորապէս Ֆրանսիական գրականութեան, և նորեկին յատուկ եռանդով ամէն ինչ սկսեց չափել, ձեւել այս վերջինիս վրան: Պարսկականի և արաբականի տեղ այժմ բռնեց Ֆրանսիական լեզուն, Ֆրանսիական գրականութիւնը:

Բայց Ֆրանսիական ծոխ լեզուն, Հոյակապ պատմութիւնը, հարուստ գրականութիւնը իրենցմով հետաքրքրուողներին միայն զգացմունքի ձեւեր արտայայտելու միջոց չափտի ընծայէին, այլ և՛ ծտածնունքի, խորհելու առատ նիւթեր: Այն ազգը՝ որ մի քանի յեղափոխութեանց երկար, դժուարին բովիցն էր անցել և համայն աշխարհի սքանչացուծը գրաւել, — արտադրել էր քաղաքագիտական գրողների, ծտածողների այնպիսի հսկայ շարքեր, որոնք անկարող էին իրենց դրոշմը չդնել, այս և այն չափով, իրենց ընթերցողների վրան: Եթէ եղան թուրք երիտասարդներ, որոնք նպատակ զրեցին իրենց հայրենիքը փոխադրել Ֆրանսիական գրականութեան գեղարուեստական կողմը, սակայն եղան շատերն էլ, որոնք աշխատեցին օրինակել, հետեւել Ֆրանսիական քաղաքագիտական մատենագիրների ասածներին և ցանկացան նրանց ծտածնունքի արդիւնքները, ինչպէս որ իրենք էին հասկացել, իրենց երկրի մէջ ծաւալել:

Քաղաքագիտական ուղղութեամբ գրելու տեսակէտից թուրքերը առաջ են հայերից: Ճանիններորդ դարու 30-ական

Թուականը թուրք գրականութեան մէջ առաջ էր բերել քաղաքագիտական գրողների մի որոշ խումբ, որոնց ընդհանուր միտումների ամփոփողը և արտայայտիչը եղաւ Ռէշիդը: Իսկ հայերը դեռ երկար տարիներ պիտի սպասէին, մինչև որ ասպարէզը մտնէր Միքայէլ Նալբանդեանը, — հայ քաղաքագիտական առաջին գրողը:

Ի՞նչ պատկեր էր ներկայացնում Թիւրքիան երիտասարդ գրչի տէր քաղաքական այն բարենորոգիչներին, որոնք՝ ինչպէս իրենք էին ասում՝ սնուած Արեւմտեան Եւրոպայի յառաջողեմ գաղափարներովը, վրանին առան « Երիտասարդ Թուրքեր » անունը և իրենց հրապարակային, հասարակական գործունէութեան նպատակ ընտրեցին վերածնութեան մէջ դնել իրենց երկիրը և հին, ճգրտած, խարխլած Թիւրքիայից վերաշինել, առաջ բերել մի նոր՝ « Երիտասարդ Թիւրքեր »:

Ահա այդ պատկերը.

— Մի երկիր՝ բաղկացած բազմատարր ցեղերից ու ազգութիւններից, որոնցից ամէն մէկը ունէր իր ազգային անհատական առանձին կեանքը, իր գոյութիւնը պահպանելու հաստատուն հիմունքները: Չկար այդ տարրերի մէջ փոխադարձ համերաշխութեան և ո՛չ մի կապ. ո՛չ մի անցեալ, հասարակական և ո՛չ մի հաստատութիւն կար՝ որ այդ օտարասեռները իրարու հետ շաղկապելուց յետոյ, ամուր կերպով նրանց կապէր տիրող տարրի, Օսմանցիի հետ, և այդպիսով բոլորից կաղծէր մի ամբողջութիւն, օրգանական մի ճարմին, մի ազգութիւն:

Պետական կազմակերպութեան տեսակէտից նրանք տեսնում էին՝ որ Թիւրքիան ներկայացնում էր մի անկազմ, անկերպարան երկիր, կեղեքումների որս, յափշտակութեան վայր՝ բոլոր պաշտօնական ու անպաշտօն կառավարիչ-հարստահարիչների համար, « Երկիր՝ ուր աղանին իսկ գողանում էր »: Մի կառավարութիւն՝ որի « գլուխը », « ուղեղը » Պօլիս նստած, անձնատուր էր եղած ցոփակեաց կեանքի ամէն նրբութիւններին, անհոգ, անընդունակ՝ պետական նաւը ժամանակի հոսանքի հետ առաջ վարելու. որ երկրի գոյութեան, պահպանութեան միակ գրաւականը նա այլևս չէր

սպասում իր սրից, ինչպէս առաջ, այլ իր ժառանգորդները լինելուն աչք զնող պետութեանց փոխադարձ նախանձից, ճրցումից և հակառակութիւններից : Իսկ այդ բոլոր թուլութիւններից օգտուելով՝ նուաճուող ազգերից ոմանք արդէն յաջողել էին իրենց ազատութիւնը ձեռք բերել, ոմանք էլ ապստամբութեան դրօշը պարզելու շաւղին ձեռք ձուռել և իրենց ձօնապետ անկախութիւնը երազում, ու պատմութեան ընթացքը որոշակի ցոյց էր տալիս որ ճիւղ օր նոյն ուղին պիտի ընդունէին և՛ ճիւղ ազգութիւնները, եթէ իրերի արդէն եղած դրութիւնը նոյնութեամբ շարունակուէր, այնպէս որ ճիւղ օր Օսմանցին պիտի դարթնէր և իրեն տեսնէր հալուած, բոլորովին կաղձալուծուած, քաղաքական կեանքից վայր իջած : — Ահա այն պատկերը՝ որ տալիս էր նրանց իրականութիւնը, հեռանկարը՝ որ պարզում էր պատմութեան ընթացքը :

Ի՞նչ էր և ի՞նչ եղած այդ բոլորի հանդէպ կառավարիչ այն խմբի ցանկութիւնները, որոնց այնուհետև իրենք սկսեցին անուանել "Մ եր ու ն ի Թ ու ւ ր ք եր" : Ի՞նչ ընդհանուր ծրագիր, ի՞նչ ձեթօղ, քաղաքական ի՞նչ ուղեգիծ էին նրանք ընդունել զէպի աշակրօն, այլացեղ տարրերը և ի՞նչ հիմունքների վրայ դրել պետութեան կազմը :

— Ոչ-ձաճձէտականներին ու յ ե ա յ դարձնելով՝ նրանց բոլորովին կղզիացրել էին և պետութեան ձեռք առաջ բերել կողք կողքի ապրող՝ իրարու խորթ, օտար, թշնամի ճարճիւններ : Ռ ա յ ե ա ն եր ը քաղաքական կեանքից բոլորովին արտաքսուած լինելով՝ սկզբունքով ո՛չ բանակի ձեռք կարող էին ընդունուել և ո՛չ էլ հասարակական, պետական պաշտօններ ստանալ, բացի քձահաճոյքի թելադրութիւնից : Պետութիւնը ամէն իրաւունք ունէր զէպի այդ տարրեր անցեալ, տարբեր կրօնք ու սովորութիւններ ունեցող ցեղերը, առանց սակայն ուէ պարտականութիւն ստանձնելու : Քաղաքական անհաւասարութեան ստեղծելով էր, որ "Մերունիներ"ը ձտածել էին ընկերային անհաւասարութիւնը ճշտնջենաւորել, և այդ ձեթօղով՝ տիրուող ոչ-ձաճձէտականներին շարունակ արտադրութեան խօսուն գործիք դարձնելով՝ նրանց յարատև հպատակութեան, հնազանդութեան ձեռք պահել :

Իսկ օսմանեան գահակալները այդ ճի և նոյն հպատակ ժողովուրդների հետ իրենց յարաբերութիւնները դիւրացնելու համար՝ յարժար ծիջոց էին համարած իւրաքանչիւր դաւանութեան պատկանող քրիստոնեաներից կրօնական առանձին համայնքներ կազմելու, և նրանց կրօնական պետին իր հօտի հաւատարմական զբացմունքներին պատասխանատու ճանաչելու :

Արդ, որքան որ "Մերունի Թուրքեր" ի կամ ձինչև այդ ժամանակ երկրի կարգ ու կանոնը տուող պահպանողական խմբի ձեռք առած ծիջոցները կարող լինէին անգորութեան, հնազանդութեան ու կրաւորական դիրքի ձեջ դնելու զանազան հակաշահ և հակամարտ ձգտումներ ունեցող տարրերին — այնուամենայնիւ նրանք անկարող էին արձատարիլ անել, ճուայնել տալ այդ ժողովրդներին իրենց անհատականութիւնը կազմող տարրերը և նրանց բոլորը ի ճի ձուլելուց յետոյ՝ ճ ի ժ ո ղ ո վ ու ը ղ, ճ ի ճ ա ը ճ ի ն ձևացնելու : Ինչքան որ հպատակ ազգերը սահմանափակ շրջանի ձեջ էին դրուած, դարձեալ՝ "Մերունի Թուրքեր" ի շնորհած ծիջոցներով հպատակ իւրաքանչիւր համայնք կարողանում էր վառ պահել իր անցեալի յիշատակները, ձշակել, ընդարձակել իր գոյութեան հիմունքները և իր առանձին իղէալը ունենալ, — իղէալ որ բնաւ համապատասխան չէր օսմանեան պետական շահերին : Մի խօսքով՝ օսմանեան կայսրութեան ունեցած քաղաքական կազմակերպութիւնը իր անկուճը անխուսափելի պիտի դարձնէր, եթէ չաշխատուէր այդ երկիրը նոր հիմունքների, նոր խարխախների վրայ դնելու :

Եւ վերակենդանացնելու այդ պատմական ծանր պաշտօնը իրենց վրայ առնել ուղեցին Ռէշիդը ու իր գաղափարակից ընկերները, որոնք իրենց վերակազմելիք նոր Թիւրքիան՝ Հինից տարբերելու համար՝ անուանեցին "Երիտասարդ" :

“ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐՔԻԱՅ „Ի ԸՄԲՈՆՈՒՄՆԵՐՆ
ՈՒ ՅՐԱԳԻՐԸ

Ի՞նչ էին “ Երիտասարդ Թուրքեր ”ի ղեկավարիչ սկզբունքները :

— Թիւրքիան վերակազմել, վերահաստատել այնպիսի հիմունքներով, որ նրա մէջ ապրող զանազան ալլաքեղ, ալլաքոն տարրերը, ժամանակի ընթացքում, յառաջացնէին, կազմէին ճիւղանգուած, ճիւղարձին, ճիւղող վուրդ, ճիւղող թիւն: Ո՛չ թէ կղզիացած, իրարու խորթ ու թշնամի ցեղեր, այլ մին միւսի շարունակութիւն կազմող ճասեր, որոնց բոլորին մէջ պիտի տիրէր ընդհանուր ներդաշնակութիւն, ընդհանուր կապ: Տարբեր ժողովուրդների մէջ գոյութիւն ունեցող վիհերը, խարութիւնները վերացնել, արձատարել անել, ջնջել նրանց ինքնուրոյնութիւն տուող պայծամները, արտօնութիւնները և այդ բոլորից՝ առանց խարութեան՝ կազմել ճիւղող ճիւղութիւն, որ ունենար նո՛յն ձուռմները, նո՛յն հաստատութիւնները, նո՛յն իղէալը: Ուրիշ խօսքով՝ մինչև այն ժամանակ գոյութիւն ունեցող զանազան համայնքների տեղ պիտի տիրէր ճիւղող ճիւղ, ճիւղող ճիւղ, ճիւղող ճիւղ: Եւ այդ բոլորի համար հարկաւոր էին միայն փոխադարձ բարի տրամադրութիւններ, համաձայնութեան մի քանի արտաքին նշաններ, սկզբնական մի քանի թեթև փոփոխութիւններ, որպէսզի գոյութիւն ունեցող ամէն ինչ table rase — հարթ հաւասար — լինէր, պատճառան աճէն անհատականութիւն իր անցեալը, ինքնուրոյնութիւնը ճոռանար և Օսմանցի լինելու շաղիւն մէջը ճանէր: Արևմտեան լուսաւորեալ մտքերով սողորուած ” Երիտասարդներ ”ը իրենց այդ ասածների հաստատութեանը կենդանի օրինակ էին բերում, գլխաւորապէս, Ֆրանսիան և Պրուսիան:

Մի Ֆրանսիա, Ֆրանսիական ճիւղողութիւն կազմող ժողովուրդը դեռ շատ ժամանակ չէ, որ բաժանուած էր տար-

բեր միութիւնների , տարբեր ցեղերի , որոնցից իւրաքանչիւրը ունէր իր սեպհական լեզուն , ուրոյն անցեալը , տարբերող սովորութիւնները , նիստ ու կացը , ուր հիւախտւած ապրողը նոյնքան խորթ ու հակամարտ ձգտումներ ունէր դէպի հարաւայինը , որքան և արեւելքինը դէպի արեւմուտքը : Սակայն այդ բոլորը ի մի ձուլուեցան կեդրոնական Իլ դը Ֆրանսից (Ile de France) ձեռք առնուած կառավարական միջոցների , հանրական օրէնքների ու հաստատութիւնների շնորհիւ , և այդպիսով այլազան ցեղերից կազմուեցաւ մ ի ժ ո ղ ո վ ու ր դ , մ ի ա զ գ ' տ ո գ ո ը ու ա ծ հ ա մ ա ն մ ա ն զ գ ա ջ ու ը ն եր ո վ , հ ա մ ա ն մ ա ն շ ա հ եր ո վ :

Պրուսական պետութիւն կար , բայց ո՛չ ազգութիւն : Բայց այսօրուան պրուսական ժողովուրդը՝ տարբեր տարբերից՝ գանգեց , թրեց , յառաջ բերեց պետութիւնը ինքը՝ իր տուած կազմակերպութեան շնորհիւ :

Արդ , ինչո՞ւ միեւնոյն ընթացքը չընդունել և՛ թիւրքիայի նկատմամբ : Քանի որ մի ծանօթ սկզբունք բարերար արդիւնք էր ունեցել մի երկրում , նոյն բարերար հետևանքը կարող էր ունենալ և՛ մի ուրիշ երկրում , հարկաւոր էր միայն փոխ առնել , հետևել՝ մտածում էին հետևողականութեամբ առաջնորդուող " Երիտասարդներ "ը :

Ահա այն գաղափարները , որ իրենց բարենորոգչական գործունէութեան առաջնորդ ընդունեցին թուրք " Երիտասարդներ "ը և աշխատեցին ո՛չ միայն այդ մտքերը իրենց քաղաքապետական գրուածների մէջ արտայայտել , այլև ջանացին համախոհների մի շրջան ստեղծել , որ իր ձեռքը առնէր պետական գործերը և տեսական այդ գաղափարներին ոգի ու մարմին տար : Լիայոյս լինելով , այսպէս , որ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ իրենց առաջարկած միջոցները ո՛չ միայն յետ պիտի կասեցնէին օսմանեան պետութեան անկումը , այլև նրա հին երակների մէջ նոր արիւն հոսեցնելով՝ կարող պիտի լինէին հիմնապէս ամրապնդել և մի հոծ , ընդարձակածաւալ , ներդաշնակ մատունքներով շաղկապուած Օ ս մ ա ն ե ա ն ա զ գ յ առ ա ջ բ ւ ր ե լ , որի մէջ այլևս գոյութիւն չպիտի ունենային ներքին , ցեղական թշնամութիւններ , հակամարտ ձգտումներ , այլ ամէնքը գոհ ,

միաձուլլ զանգուածի, անգծելի ապառաժի նման օտար թըշ-
նամիների առաջը պիտի արձանանային:

Եւ իրենց վերածնութեան այս թուիչքի մէջ՝ "Երիտա-
սարգներ"ը այնքան առաջ էին գնում, որ բոլորովին արդա-
բացուցիչ և շահեկան էին համարում, ի հարկին, օտար
հաճայնքներէ աճբողջական բռնի կրօ-
նափոխութիւնը, կաճաճբողջական կոտո-
րածները:—Այդ բոլորը նրանք մեղմացուցիչ անհրաժեշ-
տութիւններ էին համարում ապագայի, սկզբունքի տեսակետից:

Փրանսիական պետական անձնաւորութիւնները Ռէշիդին
համարում էին օսմանեան Ռիշլէօ. խիկ անգլիացիները
առանձնապէս ուրախ էին որ շուտով "Երիտասարդներ"ը
ոսից ցլուլս կկերակենդանացնեն օսմանեան պետութիւնը և
այդպիսով միանգամից վերջ կը դնէին Արեւելեան
Խնդրի ձանձրացուցիչ, բայց և վտանգաւոր մղձաւանջին:

Օժտուած բանաստեղծական ձիրքով, ինչպէս և քաղա-
քագիտական առանձին յատկութիւններով, մի քանի անգամ
փոխն ի փոխ դեսպանական պաշտօններ վարած Պարիզում,
Լոնդոնում, Քեթթահիայի և Արբիանապոլսի յայտնի բանակ-
ցութեանց մասնակցած, քանիցս արտաքին գործերի նախա-
բարի պաշտօն ստանձնած ու եւրոպական նշանաւոր պե-
տական անձերի բացայայտ շնորհը վայելած,—Ռէշիդը
(փաշա) իր գաղափարներէ տարերքին ճարմին տուեց
Գիւլհանէի հատտի Երիֆով: Աբդու Մէշիդի
օրօք հաստատուած քաղաքական այդ գործողութիւնը ո՛չ
միայն առաջ եկաւ Ռէշիդի և իր համախոհների աշխա-
տութեամբ և թելադրութեամբ, այլ այդ "թրքական
Magna Charta"-ի խմբագրողը ինքը՝ Ռէշիդը եղաւ: Դրա-
նով Թիւրքիան մի համատարր ամբողջութիւն նկատուե-
լով ամէն տեղ ստեղծուած էին համատիպ "հաճայնա-
կան ու նահանգական խորհուրդներ", "ար-
դարադատութեան կազմակերպութիւն" ա-
մէնքի համար՝ առանց խտրութեան, "ընդհանուր ա-
պահովութիւն" օսմանեան ամէն հպատակներէ հա-
մար, և "կանոնաւոր հարկատուութեան ընդ-
հանուր սիստէմ" կայսրութեան բոլոր մասերի մէջ:

—Ահա բարենորոգչական այն գլխաւոր դժերը, որ չափեցին, ձևեցին "Երիտասարդներ"ը՝ վերակենդանացնելու, եւրոպականացնելու համար ամբողջ Թիւրքիան:

Այդ քայլը թէ՛ յանդուգն և թէ՛ աննպատակայարմար նկատուեց "Մեր ունիւն եր"ի կողմից:

Բայց որքան որ եւրոպական գաղափարներով ասպարէզ իջած բարենորոգիչների փայփայած մտածմունքները առաջին անգամին իսկ իրականութեան ժայռին բաղխելով՝ անպտուղ մնացին, այնուամենայնիւ հետևողների շարքերը անպակաս չեղան:

✓ Փուտղ, Ալի, Ջէմալ շարունակեցին իրենց ուսուցչի և ընկերակցի գծած ուղղութեամբը ընթանալ և իրենց "Լուսաւոր" գաղափարները ամփոփեցին, մի քիչ աւելի ընդարձակ ձևով, Հատի Հիւճայիւնի մէջ (18 փետր. 1856) ու զրեցին Պարիզի դաշնագիրն կնքող պետութեանց ներկայացուցիչների առաջ:

Այս անգամ՝ "Երիտասարդ Թիւրքիան" յայտարարում էր ո՛չ միայն ընդհանուր ապահովութեան, այլև ընդհանուր ազատութեան և օրինական հաւասարութեան սկզբունք՝ օսմանեան բոլոր հպատակների համար, առանց ցեղի ու կրօնի խտրութեան: Միւսլիմանների և քրիստոնեաների մէջ եղած տարբերութիւնները ջնջուճ էին ու քրիստոնեաները ընդունուճ՝ զինուորական բոլոր աստիճանների, քաղաքացիական բոլոր պաշտօնների մէջ:

✓ Այսպիսով՝ "Երիտասարդներ"ը մի նոր գրութեամբ անհետացնում էին օսմանեան երկրի մէջ եղած ցեղերի դարաւոր թշնամութիւնների պատճառը, ջնջում էին ներքին երկպառակութիւնները, վերացնում կրօնական խտրութիւնից առաջացած անհաւասարութիւնները և մէջտեղը դնում Օսմանեան ներդաշնակ ամբողջութիւնը: Այլևս պետութիւնը՝ արձատապէս բուժուած, վերակազմուած էր, կարծում էին, հարկաւոր էր միայն մի քիչ սպասել՝ արդիւնքը վայելելու համար:

Մնունդ իրենց ժամանակի տիրող գաղափարների, "Երիտասարդ Թուրքեր"ի յղացած մտածմունքները՝ օտար պետութիւնների թշնամանքների, հպատակ ազգերի անտար-

բերութեան և “Յերունի Թուրքեր”ի հակառակութիւնների ծիջից անցնելով՝ առանց ձի փոքր չափով պակասեցնելու գոյութիւն ունեցող ներքին և արտաքին բարդութիւնները— եկան հասան Միդհատին:

Ծայրագոյն աստիճանի փառասէր՝ բայց հանճարեղ, ազատամտութեան ջրդեղով զիտակից ձուլեանդ, քրիստոնեայ ազգերին և նրանց քաղաքակրթութիւնը ի սրտէ արհամարհող, բայց նրանց զինուորական ճեմութեան առաջ կքուող,— Միդհատը իր նախորդների յղացումները առաջնորդ ընդունելով՝ նախ աշխատեց տեսնել, ճանաչել օսմանեան զահի շուրջը բոլորուող ազգութիւններին. ուստի այդ նպատակով երկար ժամանակ մնաց Բուլղարիա, Ռումանիա և ապա անցաւ Եւրոպա, պաշտօնապէս ուսումնասիրելու, հետազօտելու համար եւրոպական ազգերի քաղաքական հաստատութիւնները, իր ուսումնասիրութեան արդիւնքից Թուրքիային բաժին հանելու զիտուծով:

Գերձանական Ռայխստագի նիստերից մէկուժ, 1875, պատգամաւորներից ձին հարց ուղղեց Բիսմարկին, նրա կարծիքն իմանալու համար Եւրոպայի քաղաքական դրութեան մասին:

“Եւրոպական երկնքի վրայ ո՛չ ձի ամպ չեմ նշմարուժ, բացի Հերցեգովինայի փոքրիկ սև կէտից”, — պատասխանեց երկաթի ու կրակի ամենակարող զօրութեանը պաշտօն մատուցանող երկաթի Կանցլերը:

Այլևս անկարող լինելով տանելու թրքական մահացուցիչ վարչականութիւնը, Հերցեգովինայի ձի բուռն ժողովուրդը զիժել էր զէնքի փրկարար զօրութեանը և պարզել ապստամբական զրօշը: Իր հորիզոնի վրայ բարձրացած “փոքրիկ սև կէտը” փոթորկաբեր ձի մեժ ամպ, ընդհարումների, արիւնհեղութիւնների ազդերը դառնալու վրայ էր:

Բուլղարիան պատրաստուժ էր իր կեանքը կաժ մահը ապտամբական սրից խնդրելու:

Սերբիան, Մօնթէնէգրօն իրենց ցեղակիցների տանջանքների առաջ պատերազմական ընդհանուր թրթուռի մէջ էին մտել: Իսկ Ռուսիայուժ համալրաութեան ազդեցիկ կարգակետները ամբողջ երկիրը “սրբազան ոգևորութեան” մէջ դը-

րած՝ առաջին ճանին էին սպասում «տանջուող եղբայրներ» ին օգնութեան թուչեղու:

Յապաղելու ժամանակ այլևս չկար: Ինքն իրան Օս-
մանեան Բիսմարկ համարող Միդհատը աճապարեց իր հը-
չակաւոր «յիշատակագիր»ը ուղղելու Բիսմարկին, նը-
րան կրկնելով, փաստելով այն բոլոր բարեքները, որ կա-
րող պիտի լինէին տալու՝ առանց ցեղի ու կրօնի խտրու-
թեան ծրագրած բարենորոգումները, երբ նրանց ընդհանուր
նպատակը լինէր առաջացնել ամբողջական, միա-
ձոյլ, միևնոյն հաստատութիւններով
օժտուած միութիւնը քիա:

IV

ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԱԿԱՆ ԹԻԻՐՔԻԱ

✓ Հերցեգովինան, Սերբիան, Բուլղարիան, 1876-ի աշնանը,
արեան ձեջ էին լողում: Մեծ Պետութեանց ներկայացրած
առանձնակի և հաւաքական ծանուցագրերն ու աղարարու-
թիւնները անհետևանք էին մնացել Բ. Գրան կողմից: Դեկ-
տեմբերի 23-ին Կ. Պօլսում կայացաւ դեսպանաժողով (con-
férence), իրեն առարկայ ունենալով արեան թատր դարձած
երկրներին բաւարարութիւն տալու, ձշակելու բարենորոգումների
մի ծրագիր և այդ ծրագիրը գործադրելու երաշխաւորութիւն-
ներ ապահովցնելու՝ Բ. Գրան կողմից: Դեռ հազիւ առաջին
նիստը սկսած, յանկարծ թնդանօթների որոտալից բոմբւնը
պետութեանց լիազօրներին յայտարարեց, որ այլևս իրենց
աշխատանքին հարկ չկար, զի Թիւրքիան արդէն ունէր
Սահմանադրութիւն, Պարլամէնտ, որ կարող էր Օսման-
եան Ազգի և կայսրութեան երկրների ձեջ ծագած բոլոր
դժուարութիւններին պարլամենտօրէն վերջ տալ: Եւրո-
պական պետութեանց քաղաքական բարձրագոյն ու ամենակարե-
ւոր հաստատութիւններից մին արդէն վայելում էին մո-
ճանցիները՝ ասում էին «Երիտասարդ» ղեկավարիչ-
ները:

✓ Իշխան Գօրչակովը ծիծաղեց «Պարլամենտա-

կան Թիւրքիայի՝ անունը լսելիս : Լիազօրները շարունակեցին իրենց ծրագիրը ձշակել : Միզհատը շտապեց Պարլամենտի անդամները նիստի գումարել և նստաշրջանը բաց անել : Երբ Դեսպանաժողովը իւր խորհրդակցութեանց արդիւնքը, ծրագրած որոշումները Բ. Գրան ներկայացրեց, Միզհատը պատասխանեց որ Թիւրքիան չէ կարող ընդունել օտար պետութեանց ճիշտաժողովունը իր ներքին գործերի ձէջ, որ Ազգային Ժողովը՝ Պարլամենտը իրենց ճիւղայն քուէով ճերժել էին զրօից եկած որ և է առաջարկ ընդունելու :

Արդ, ինչ էր այդ նոր Սահմանադրութիւնը, Պարլամենտը, որի թէ՛ ճիւղիման և թէ՛ քրիստոնեայ Հաւատարմ հպատակ բոլոր անդամները ճիւղայն քուէով աւելի նախապատիւ Համարեցին՝ իրեն արեան ձէջ խեղդել ապտածք Բուլղարիան և նրան օգնութեան եկող Համացեղ պետութիւնները, քան տեղի տալ :

Նորից նախկին ճաբերը, Ռէշիդի և իւր յաջորդների տաճած զաղափարները, թէև այս անգամ աւելի լաջն, աւելի որոշ կերպարանք առած :

« Եթէ Թիւրքիան ճի բունաւորի փոխարէն ունենար ճի իմաստուն ճիւղալեռ, որ յնուէր բոլոր ցեղերի ու կրօնների ներկայացուցիչներից բաղկացած Պատգամաւորական Ժողովի վրայ, այս նա կփրկուէր » : Թուրք Հայրենասէրների արտայայտած այդ ցանկութիւններն էին (1876, ճարտ), որ արձագանք գտան և, իրենց բոլոր նախակարապետների յղացումների հետ ճիւղալեռ, ճարճին առան Սահմանադրութեան ձէջ (1876, դեկ.), որի էական ճասն է՝ Պատասխանատու նախարարական Խորհուրդ, Ընդհանուր Ժողով՝ բաղկացած երկու Խորհրդարանից (Chambres), — Մերակոյտ (Sénat) և Պատգամաւորական Ժողով (Chambre des Députés) : Ազատութիւն ճաճուլի և Հաւաքումների՝ օրինական սահմանների ձէջ, անփոփոխելի զատաւորներ, նախնական կրթութիւնը պարտաւորեցուցիչ, Իսլամը պաշտօնական կրօն, և այլն :

Կաղճուած Իւլէճանների և պաշտօնեանների ճի ճասնաժողովից, Սահմանադրութեան հեղինակները, « Երիտասարդ

Թիւրքիան", այդ ճիշտցով օսմանեան պետութիւնը "բացարձակ բռնապետութիւնից Սահմանադրական ճիւղապետութեան էին վերածուած, երկրի կառավարութիւնը Սուլթանի կամայականութիւնից աղատելով՝ Օսմանեան Ազգի ձեռքն էին յանձնուած և, որ զլիսաւորն է, ջնջուած էր Օսմանեան Ազգի ճիշից ներքին երկպառակութեան, ցեղային, կրօնական թշնամութեան ամէն աղբիւր և օտար արտաքին պետութեանց ճիշամտութիւնը, Ազգային ներքին գործերի ձէջ, բոլորովին աւելորդ և անկարելի դարձնուած":

Եւրոպական պետութեանց հաղորդագրելիս, Միդհատը ամենայն ինսամբով յանձնարարեց, որ պետական այդ նոր հաստատութիւնը աստուածպետական և ո՛չ ճի բնաւորութիւն ունէր, զի "նա հիմնուած էր կայսրութեան ձէջ աղատութեան, արդարութեան, հաւասարութեան թագաւորութիւնը և քաղաքակրթութեան յաղթանակը", և ճանաչուող, որ "Սահմանադրութիւնը ճի խոստուած չէր, այլ ճի իրական և բացայայտ գործողութիւն, որ բոլոր Օսմանցիներին սեպհական ու թիւնն էր դարձեւ արդէն":

Թէ "Սահմանադրութիւնը ճի խոստուած չէր" և "արդէն բոլոր Օսմանցիներին սեպհականութիւնն էր դարձեւ"— դրա բացարձակ ժխտուածը ցոյց տուին յետագայուձ կատարուած դէպքերը և այդ բոլորը ճիւղաճանակ յայտարար նշան եղան նաև այն իրողութեան թէ հրէական ծագում ունեցող Միդհատը և իր նախորդները ո՛ր աստիճան կորովամտութիւն էին ունեցել ճանաչելու, հետազօտելու իրենց երկիրը և լրջօրէն ուսումնասիրելու եւրոպական ազգերի պետական հաստատութիւնները ու նրանց պատմութիւնը:

V

"ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐԲԻԱ,Ն ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՈՒՄ

"Պարլամէնտ" ի լուծուելուց, Միդհատի և իր խմբակի անկուճից յետոյ (փետր. 1877)՝ իրենց երկրի ձէջ գործելու պայճմաններ այլևս չգտնելով՝ "Երևտասարդ Թիւրքիայ" ի տաճած սկզբունքներին հաւատարիմ մնացողներից աւելի գործօնները ապաստանեցին Եւրոպա. և այստեղ աւելի ու նուազ

Հետևողական ընթացք բռնելով՝ ջանացին իրենց նախորդների գործը շարունակել, պայքարելով նո՛յն գծերով, նո՛յն ուղղութեամբ, դաւանելով, աւելի կամ նուազ գիտակցօրէն, նո՛յն գաղափարները և նո՛յն մտքերը :

Մինչև Եւրոպա ապաստանելը՝ « Երիտասարդ Թիւրքիա » ն գործում էր երկրի մէջ, օրինակ ան հողի վրայ կանգնած, իրեն նպատակ դարձնելով ձեռք առնելու երկրի օրէնսդրական և վարչական իշխանութիւնները, ինչպէս և կրօնական ու այլ « բարձրաստիճան » պետական անձնաւորութիւնները և այդպիսով իրականացնել իր փայլաշատ սկզբունքները : Եւրոպա ապաստանելով՝ « Երիտասարդ » ները այլևս կորցրին օրինական հողը և միակ միջոցը՝ որ իրենց մնում էր, դա ապօրինական հողը — յեղափոխականութիւնն էր, զի իրերի բնական ընթացքը իրենց այդ դրութեան մէջն էր դրել : Սակայն Եւրոպայի ասպնջականութիւնը վայելող « Երիտասարդներ » ը, շեղելով ստեղծուած նոր պայմաններէ՝ իրենց համար բացարձակ անհրաժեշտութիւն դարձրած միակ ուղեգծից, այն է յեղափոխական միջոցից և գործունէութիւնից՝ նրանք ընկան անորոշ, տարտամ մի վիճակի մէջ և անկարող եղան որ և է դրական արդիւնք ձեռք բերել՝ իրենց ճղած թղթային, լրագրական պայքարովը և ցոյցերովը :

Ի՞նչ եղաւ նրանց դիրքը և գործունէութիւնը, իր ամբողջութեան մէջ՝ արտասահմանում :

Ի հարկէ մենք այստեղ աչքի առաջ չունինք « Երիտասարդ » ասուած այն դասակիւններին, որոնք արտասահման դուրս գալով, շանտաժիստի դերի մէջ էին մտնում՝ պաշտօններ և դրամական գումարներ ձեռք բերելու գիտաւորութեամբ : Մեր խօսքը միայն նրանց մասին է, որոնք մինչև վերջ հաւատարիմ և Հետևողական մնացին իրենց նախորդներէ՝ Ռէշիդի, Փուադի, Ջէմալի, Ալիի և Միդհատի պաշտպանած գաղափարներին :

Արտասահման ապաստանող « Երիտասարդ Թիւրքիայ » ի գործունէութիւնը, իր գլխաւոր գծերի մէջ, Հետևեալը եղաւ .

Ձանալ վերահաստատել Միդհատեան Սահմանադրութիւնը՝ « Պարլամէնտը », ինչպէս որ իրենք սովորութիւն

ունին ասելու : Եւ դրա համար նրանք ղիճումներ էին անուծ Կ. Պօլսոյ և արտասահմանի ձեջ եղած թուրք բարձրաստիճան անձնաւորութիւններին ու կրօնականներին :

Այդ ճորդով նրանք յիշատակագրեր էին ուղղում նո՛յն իսկ Սուլթանի համիտին : Միւս կողմից՝ իրենց հրատարակած թերթերով նրանք աշխատում էին համոզել երկրի ձեջ եղող թուրք ինտելլիգէնտներին և ուսանող երիտասարդութեանը , որ նրանք էլ ոյժ տան իրենց ձգտումներին : Թիւրքիային իր ներկայ կացութիւնից դուրս բերելու և Սուլթան-ճանների օրօք ունեցած "փառաւոր" զիբբի ձեջ զնելու համար — ձի դիրք՝ երբ ամբողջ Եւրոպան դողում էր օսմանեան բանակներից — նրանք ձիակ ձիջոցը համարում էին այդ Սահմանադրութիւնը :

Երբ այդպիսով որ և է յաջողութիւն չգտան, այնուհետև սկսեցին քննադատութեան առնել Սուլթանի "անձնական" կառավարութեան եղանակը և պատահած ներքին խռովութիւնների, զեղծումների ու Թիւրքիայի ներկայ աննօր-ձալ կացութեան պատասխանատուն ձիայն նրան բռնել :

Տեսնելով Սուլթանի յամառութիւնը և իրենց ղեճ յարուցած հալածանքները , "Երիտասարդ"ները այնուհետև սկսեցին պաշտպանել Սուլթանի համիտի գահընկէցութեան գաղափարը : Մի ժամանակ նրանք շատ ձեճ յոյս դրեցին Եզիպտոսի Խալիվի վրան , յուսալով որ նա իրենց կօգնէր , բայց այդ կողմից յուսախաբ եղան :

Նրանք ձատուցանում էին յիշատակագրեր և՛ եւրոպական պետութիւններին , ինչ որ ել ո վ որ ղիւանագիտական ճանապարհով հաւաքական ճնշում գործ ղնեն Սուլթանի վրան՝ "Պարլամէնտ"ը վերահաստատելու : Այստեղ էլ նրանք Թիւրքիայի ներկայ դրութեան ձիակ պատասխանատուն Սուլթանի համիտի անձնական կառավարութեան եղանակն էին համարում :

"Երիտասարդ"ների ձեճ ձասը բարեշրջականներ (évolutionniste) լինելով և հետևողներ Օզիւստ Կօնտի փիլիսոփայութեան , իրենց դաւանած ընդհանուր փիլիսոփայութիւնն այն էր , որ Եվրօլիցիայից պէտք էր սպասել Օսմանեան կայսրութեան ձեջ արձատական փոփոխութեան առաջ գալը ,

և այդ փոփոխութիւնը պիտի կատարուէր յօգուտ տիրող օսման տարրի: Եւ Հինց այդ տեսակէտով էլ դէժ էին յեղափոխական շարժումների, այդ ճիշտը անօգուտ և վնասակար Համարելով այն Հիմունքով, որ կարող էր արտաքին ճիշամտութիւն լինել և խնդիրը վճռուել յօգուտ տիրուող՝ աւելի յառաջագէժ ժողովրդների, ճինչդեռ թուրք տարրը դեռ բաւականին յետամնաց էր:

“Մերունի թուրքեր” ից ո՛չ նուազ թափով նրանք պայքար ճղեցին Հայկական, ճակեղոնական, կրէտական, արաբական, ալբանական շարժումների ու այդ շարժումներին արտայայտութիւն և ուղղութիւն տուող կուսակցութիւնների դէժ, ասելով որ այդ բոլորը վտանգուժ էին կայսրութեան ամբողջութեանը, ճիւղութեանը, անկախութեանը և կարող էին արտաքին ճիշամտութիւն Հրաւիրել ու պետութիւնը անդամատել:

Բոլորը ի ճի ամփոփելով “Երիտասարդ”ների գործունէութիւնը Հետևեալ Հիմունքներն էր կրում.

1. — Գահրնկէցութիւն Սուլթան Հաճիտի:
2. — Պահպանութիւն Օսմանի ղինաստիլի, Սուլթանականութեան և Խալիֆայութեան:
3. — Հակառակիլ օտար պետութիւնների ճիշամբտութեանը Թուրքիայի ներքին գորճերի ճէջ, ճանաւորապէս դէժ լինել նրանց ճիշամտութեանը՝ Հայկական, ճակեղոնական, կրէտական, արաբական և ալբանական շարժումների պատճառով:
4. — Չճանաչել ո՛չ Հայկական և ո՛չ էլ ճակեղոնական խնդիրներ: Դէժ լինել, պայքարել բաղկացուցիչ աղգութիւնների շարժումներին՝ յանուն օսմանեան կայսրութեան ճիւղութեան և ամբողջականութեան:
5. — Պաշտպանել Թուրքիայի ներկայ ընկերական, կրօնական և տնտեսական Հաստատութիւնները՝ իրենց ամբողջութեան ճէջ:
6. — Ներքին քաղաքականութեան տեսակէտից՝ պաշտպանել և իրականացնել օսմանականութեան գաղափարը՝ թուրք նացիօնալիզմը՝ իր

բոլոր հետևանքներով. ընդունել քաղաքական բացարձակ կեդրոնացումն. ժխտել ամէն տեսակ սպակեդրոնացումն:

7. — Վերահաստատել Միդհատի Սահմանադրութիւնը, և իրենց հեռաւոր ու ձօտաւոր իղձերի իրականացումը նրա ճէջը տեսնել և նրանով առաջ երթալ:

✓ 8. — Արտաքին քաղաքականութեան տեսակէտից՝ պաշտպանել Ալժիրցիներին, Թունիացիներին, Մարսիկօցիներին, Բուլղարիայի, Կրետէի, Կովկասի, Անդրկասպեան երկրների և Հնդկաստանի ճէջ եղող ճահճէղականներին՝ իրենց տիրապետող կառավարութիւնների դէմ: Ամբողջ ճահճէղական աշխարհը ձի ընտանիքի զաւակ համարել և նրանց յոյսերի առանցքը դարձնել օսմանեան պետութիւնը, և այդ հիմունքով ջանալ սերտ յարաբերութիւններ ձշակել ճահճէղական անկախ և կիսանկախ տէրութիւնների ձիջև:

9. — Ծանօթացնել եւրոպացիներին իսլամութեան բարձր կողմերը և ճահճէղական քաղաքակրթութիւնը:

Սա է եղած, իր գլխաւոր գծերի ճէջ, այն գործունէութիւնը, որի շուրջը դարձել է "Երկտասարդ Թուրքեր"ն՝ արտասահմանի ճէջ:

VI

“ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹՒՐԿԵՐԱՅ”Ի ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ԵՒ ՄԻԴՀԱՏԻ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Բայց ինչո՞ւ "Երկտասարդ Թուրքեր"ի յղացումները ամենափոքր չափով իսկ արդիւնք չունեցան, ընաւ իրականութիւն չստացան, չնայելով որ աւելի քան կէս դար է, որ իրենք պայքարի են բռնուած տիրող բռնապետութեան հետ: Կորով, աշխոյժ, երբեմն, ցոյց են տուել, այդ անուրանալի է, ոմանք բազմիցս պետական ամենաբարձր և պատասխանատու պաշտօններ էլ են վարել և քիչ չեն եղել

դէպքեր, երբ օսմանեան գահակալները լսել և հետևելու ակնյայտնի տրամադրութիւն են ցոյց տուել ու բացայայտօրէն թոյլ տուել որ այդ կուսակցութեան գաղափարների տածիչները փոքրիկ ծիջուկ էլ կազմեն իրենց գահի շուրջը: Եւ բաւականին նպաստաւոր պայմանների ներքոյ, աւելի քան կէս դար ծարտնչելուց յետոյ, “ Երիտասարդ Թիւրքիա ”ն այսօր, օրինական հողը կորցրած, ունեցած ազդեցութիւնից բոլորովին զրկուած, ուժասպառ, ջլատուած մի շատ աննրշ-ձարեկի, աղօտ տեղ է բռնում համաշխարհային պայքարող-ների ընդարձակ շարքերի մէջ: Դրա համար աչքի առաջ պէտք է ունենալ իրենց ընդհանուր միտումը:

Ապահովուած, յարատև, գերծ ներքին խռովութիւն-ներից համարելը միայն այն պետութիւնը, որի ընդար-ձակութեան վրայ բնակողները բոլորն էլ կլինեն միաձոյլ, շահակից, ենթակայ միևնոյն հաստատութիւնների, ստորա-դասուած միևնոյն օրէնքների, վարչական կարգ ու կանոնի. իր ֆիզիքական ոյժի գերակշռութիւնից օգտուելով՝ ինքնուրոյնու-թեան առանձին պայմաններ ունեցող ցեղերի և ազգերի գոյու-թեան նեցուկները յափշտակել, աստիճանաբար տկարացնել, մինչև որ սրանք ժամանակի ընթացքում իսպառ մոռանան իրենց անցեալը և անհատական ամբողջութեան գիտակցու-թիւնը ու տարիներ անցնելուց յետոյ, շնորհիւ տիրողի ձեռք առած միջոցների, լինեն անգիտակից բեկորներ, տիրող գահի շուրջը դառնան ու, իբրև տնտեսական արտադրող գործիներ, այս վերջինիս գոյութեան յարատևութիւնը ու զօ-րեղացումը իրենց հանրական նպատակը դարձնեն,— դա շատ հին գաղափար է և բոլորովին հակառակ ներկայ քաղաքա-կրթութեան: Աղէքսանդր Մեծը այդ հսկայական գաղափարի իրականացման մէջն էր որոնում իր աշխարհատարած կայս-րութեան ապահովութեան կռուանները: Այդ միևնոյն գաղա-փարովն է առաջնորդուել Փրանսիան, դեռ տասնեմէկերորդ դարից: Պրուսական արքայական տան ղեկավարիչ գիծը նոյն այդ գաղափարն է եղել, սկսած տասնևվեցերորդ դարից: Ամէն ինչ հաւասարապէս տարրալուծող, ստեղծող, առաջ բերող պետական այդ գաղափարն են քարոզել Հեգելը, Բլունչլին՝ իբրև արտայայտիչ պրուսական ամենակարող

պետական գաղափարի. նոյն այդ մտքերով են սողորուած այժմս էլ Համապլաութեան և Համադերմանականութեան զանանցող ռահիլրաները և վերջապէս այդ միտումներով է շարունակ առաջնորդուել բռնապետական Ռուսիան իր օրէնսդրական և վարչական բոլոր արտայայտութիւնների մէջ:

— Այդպիսի մի հսկայական ծրագիր գործադրելու Համար թիւրքիան շա՛տ խարխուլ է, այդ տեսակ տիտանական մի շէնք կառուցանելու Համար՝ օսմանեան պետութիւնը ամենաանհրաժեշտ տարրերը ի՛նչ չունի և այդպիսի ընդարձակ, լայնատարր միտք իրագործելու Համար՝ "Երիտասարդ Թուրքեր" ը շա՛տ ուշ են ասպարէզ իջել: Այդ տեսակ մի միտք՝ թէև շատ սահմանափակ շրջանի մէջ, արդարև գործադրեց Օսմանը, ցեղակից, այլասեռ տարրերից մի ամբողջութիւն կազմելով, բայց դա Հինգ դար առաջ էր և այսօրուայ պայմանները ա՛յնքան փոխուած են որ "Երիտասարդ Թուրքեր" ը Հիմա այդպիսի մտածմունքներ առաջ բերելով՝ Համաշխարհային ծաղր ու ծանակի առարկայ են դառնում միայն, և իրաւամբ:

Եթէ "Երիտասարդ Թուրքեր" ը իրենց յղացած գաղափարները չկարողացան գործադրել և ամենափոքր չափով օգտակար դառնալ իրենց երկրին — այդ միայն նրա Համար, որ իրենց մտածմունքի Հիմունքը սխալ էր: Իբրև Հետևող, փոխ առնողներ, թիւրք կարծեցեալ ազատամիտները գործեցին նոյն սխալները, ինչ որ իրենց ուսուցիչները:

Եւրոպական ազատամիտների Հին դարոցի ներկայացուցիչները երբ տեսնում էին քաղաքական, անտեսական մի Հաստատութիւն, օրէնսդրական մի կարգադրութիւն որ յաջող և բարերար կերպով էր գործել մի երկրի մէջ, իբրև պարզ իդէալիստներ, առանց ամենանուազ չափով ուշադրութեան առնելու միջավայրերի տարբերութիւնը, ժամանակի տևողութիւնը և այն բոլոր ազդակները, որոնք յառաջացրել էին ինդրի առարկայ եղող Հաստատութիւնը — մտածում և յանձնարարում էին նոյնը միանգամից փոխադրել իրենց ցանկացած երկիրը, նախապէս Համոզուած լինելով որ փոխառնովի Հաստատութիւնը, ինչպէս մի մեքենայ, նոյնքան յաջողութեամբ պիտի գործէր երկրորդ միջավայրում, ինչքան որ առաջին: Եւ որովհետև պատմութիւնը, դիտու-

թիւնը, յաճախակի կրկնուած փորձերը ցոյց տուին այդ տեսութեան հիմնովին սխալ լինելը, ուստի ուսուցիչների սխալելովը, սխալուեցան և՛ նրանց բոլոր հետևողները — այս պարագայիս, ճանաւորապէս, “ Երիտասարդ Թուրքեր ”ը:

Եթէ տարբեր անցեալ, տարբեր լեզու ու սովորութիւն ունեցող ճի քանի ցեղեր շաղախուելով յառաջացրին ճի ամբողջական Ֆրանսիա, Ֆրանսիական ճի ընդհանուր ազգութիւն — այդ նրա համար՝ որ այնտեղ կար ճի Ile de France: Քաղաքական իշխանութիւնը, օրէնքի ցանցերը դեռ հերիք չէին, որ տարասեռ ճատուներից ընդհանրական զիտակցութիւն, ճիաճոյլ համայնութիւն յառաջանար, զրա համար անհրաժեշտ էին ճտաւոր, նիւթական և բարոյական աճուր կապեր, և Ile de France-ից բղխած լուսաւորութեան ու քաղաքակրթութեան ճառագայթները, նրա ճոցից յառաջացած ճտաւոր խճորը, տարիների ընթացքում, արդարև, այնպէս թրեց, զանդեց զանազան ճագում ու անցեալ ունեցող տարրերը, որ Բասքը, Բրետոնը և այլն, կորցրեց իր ցեղային անհատականութեան զիտակցութիւնը ու ինքն իրան սկսեց նկատել ճի ճասը Ֆրանսիական ազգի ամբողջութեան:

Ունէր Թիւրքիան իր Ile de France-ը — Ֆիզիքական ոյժ, այժ, և ճիայն բացառապէս սրա վրայ յենուելովն է, որ օսճանցի տիրողը կարող եղաւ տարբեր ցեղերի ճէջ իր տիրապետողի գոյութիւնը պահպանել: Բայց Ֆիզիքապէս այդ տիրողը, ճտաւորապէս, բարոյապէս ու անտեսապէս չէր տիրապետուած տիրուողներից:

Սանճարճակ բունապետութեան, յափշտակութեան, կողպուտի դժոխային կեղրոն դարճած Պօլիսը և սրա ճէջ հաստատուած Գահը բարոյական ի՛նչ զօրեղ կապերով էր իր հետ կապել ճային, Յոյնին, Բուլղարին . . . որ սրանք ճոռանային իրենց անցեալը, վանէին ճէջներից ազգային անհատական զիտակցութեան գաղափարը և զառնային զիտակից Օ ս ճ ա ն ց ի ն եր: Գաղափարների համայնութեան, զգացումների ամբողջական համանճանութեան ի՛նչ ազգակներ էր տուել օսճանեան կեանքը: Թուրք լեզուն, զրականութիւնը այդ ազգերին ճատակարարե՛լ էր ճի ո՛ր և է ճտաւոր անունը, բարոյական կապ, որ աւելի բարճր ու զօրեղ,

աւելի վսեմ ու վճիտ լինէր, քան իրենց սեպհականը: Մտաւոր արտայայտութեան ո՞ր ճիւղի մէջ Հայը, Յոյնը . . . բացարձակապէս բարձր և տիրող չեն եղել թիւրքերից: — Թառամած վարդ, սիրատարփ տխակ, թարշամելու համար վերջալոյսի վերջին ճառագայթին սպասող ծաղիկ, կոյս, տարփական կեանք . . . ահա իր քերթողների և բանաստեղծների երգածների գլխաւոր և տիրապետող առարկան: Իսկ այդ բոլորը կարո՞ղ էին ծի որ և է չափով համեմատութեան մէջ ծանել այդ ազգերի մտաւոր արտադրութեան անցեալ ու ներկայ հրաշակերտների հետ, որ դարերի ընթացքում իրենց ուրոյն ազդեցութիւնն են զրոշմել սերունդների վրայ: Այդ ազգերի բեղմնաւոր անցեալի փոխարէն թուրքը չունէր ծի անջրղի անապատ: Բայց այդ բոլորը տիրող տարրերը տեսնում և շօշափում էին իրենց հանապազօրեայ կեանքով:

Պրուսիայի կամ Ռուսիայի պատմութիւնը առաջնորդող զիծ ընդունելը աւելի քան զառանցանք կարող էր լինել նոյն իսկ "Ներտասարդ"ների համար: Դրա համար նրանք պատրաստուած տարրեր չունէին և ահագին կերպով յետ էին մնացել ժամանակի ընթացքից:

Իսկ գալով Միդհատի սահմանադրութեանը, եթէ չընդունենք որ դա զիւանագիտական հրապարակային ծի խաղ էր, նշանակուած 1876-ի դէպքերի առաջը առնելու, այլ պետական ծի հաստատութիւն, որի հեղինակները նպատակ են ունեցել այդ ծիջոցով հաստատուն ծի կռուանի վրայ դնել թիւրքիայի գոյութիւնը, ապահովել սրա բարգաւաճումը և ազատել երկիրը ներքին ու արտաքին աղէտներից — ապա, առանց մանրամասնութեանց մէջ ծանելու, ամենայն իրաւամբ կարելի է ասել, որ այդ հաստատութիւնը շատ հեռու և անզօր է այդպիսի ծի նպատակի համար: Միդհատի սահմանադրութիւնը իր էութեամբ իրական և ո՛չ ծի ծառայութիւն կարող է մատուցանել օսմանեան պետութեան, եթէ ծի որ վերահաստատուի էլ և անարգել կերպով գործադրութեան մէջ ծանի: "Ներտասարդներ" ը որ Համիտի և զիւանագետների փէշերից կախ ընկնելով իրենց գործունէութեան ծիակ նպատակն են անում այդ

“Պարլամենտի վերաբացումը — գրանով ոչինչ չեն գործած լինում իրենց երկրի ապագայի տեսակէտից, և չարաչար սխալուած են, աւելի քան իրենց նախորդները, երբ կարծում են թէ դա միակ զորաւոր սպեղանին է թիւրքիան բռնութիւն, թէ՛ ներքին և թէ արտաքին հիւանդութիւններից:

Հասկանում ենք թէ “Երիտասարդ Թուրքեր”ը իրենց միամտութեան մէջ ինչո՞ւ համար առանձին կարևորութիւն ու նշանակութիւն են տալիս “Թիւրքիայի գոյութիւնը վերջնական կորստից ապահովող այդ գործողութեան”ը:

Բայց այդ այդպէ՞ս է:

Միգճատի Սահմանադրութիւնը առանձնապէս սիրելի է “Երիտասարդներ”ին, որովհետև նա, իբրև թէ, կարող պիտի լինի վերջ տալ եւրոպական ազգերի միջամտութեանը թիւրքիայի ներքին գործերում և ջնջել այն բոլոր capitulation-ները և ճանաւոր իրաւունքները, որոնք թիւրքիան եւրոպացու ստացուածքն են դարձրել:

Բայց այդպիսի մի հսկայական ծրագիր գործադրելու համար ընդհանուր ցանկութիւնները, բառերը դեռ հերիք չեն: Հարկաւոր են յարատև պատճառներ, զորեղ ազգակներ, որ եւրոպական պետութիւնների դարերի ընթացքում ձեռք բերած արդիւնքները այդպէս դիւրութեամբ մէջտեղից վերցուէին: Արդիւնքը ջնջելու համար, հարկաւոր է նախ ջնջել նրա յառաջացնող պատճառը, պայճանները: Արդ, վերացնել են, կամ այդ Սահմանադրութիւնը ի՞նչպէս միանգամից պիտի վերացնէր այն բոլոր պատճառները, որոնք առիթ են տուել և առաջ բերել capitulation-ները: Եթէ այդ capitulation-ները դարերի ընթացքում իւրաքանչիւր պետութեան դէպի թիւրքիան ունեցած իրաւունքի սահմանն են կազմում — ապա մի պետութիւն իր դարևոր իրաւունքները այնքան էլ հեշտութեամբ ձեռքից բաց չի թողնիլ, որքան որ բարեմտաբար ենթադրում են “Երիտասարդները”: Ծահագրգռուող պետութիւնների միացեալ ոյժին համապատասխան ոյժ ունենալու էր թիւրքիան այդպիսի մի իրձ իրականացնելու համար: Իսկ այդ գորութիւնը ունենալուց առաջ՝ դեռ հարկաւոր պիտի լինէր որ օսմանեան պետութիւնը ո՛չ

ճիշտն արդեամբ ծածկ լինէր եւրոպական քաղաքակրթութեան շաւղին մէջ, այլ որ ինքը արդէն այդ քաղաքակրթութեան տարրերից մէկը դարցած լինէր: Բայց այդ բոլորը այս բողոքիս երազ չէ՝ «Ներխուսարդներ» ի համար, եթէ մի քիչ ճանաչում են իրականութիւնը: Իսկ մի փոքր հեռուն երթալով՝ յարակարծիք չէ, եթէ ասենք, որ capitulation-ները և թիւրքիայի մէջ եւրոպացիների ունեցած ձեռնարկները ու նրանց դրած դրամագլուխներն են եղել ամենազօրաւոր պատճառը, որ մինչև ցարդ թիւրքիան գոյութիւն ունի, եթէ ո՛չ նա արդէն շատ վաղուց դորաւորին կուլ երթացած կլինէր. միւս կողմից, նոյն այդ capitulation-ները և եւրոպական պետութեանց տնտեսական ու քաղաքական հակամարտ ձեռնարկները ու շահերն են՝ որ պետութեանց ճրցման ու նախանձի յարատև սնունդ դառնալով՝ կազմում են զլիսաւոր առանցքը թրքական դիւանագլխութեան՝ Օսմանեան պետութեան հոգեկարգային գոյութիւնը շարունակել կարողանալու համար:

Այդ Սահմանադրութիւնը ճանաւորապէս ցանկալի է «Ներխուսարդներ» ին, զի նրանք պարզմտօրէն հաւատացած են, որ այդ միջոցով կարող պիտի լինեն բոլոր թիւրքիան մի ամբողջական ծածկոցի տակ առնելու և՛ աստիճանաբար՝ մի ազգայնութեան վերածելու: Դրանով նրանք պիտի անհետացնէին թիւրքիան կազմող ազգերի միջից ամէն խտրութիւն, ջնջէին փոխադարձ թշնամութիւն, հակառակութիւն, ապստամբութիւն և անջատումն առաջ բերող ամէն պատճառներ: Եթէ մի ցեղ, մի ժողովուրդ ունենար անբաւականութեան որ և է զրդապատճառ, նա այլևս չպիտի դիմէր զէնքի կամ եւրոպական այս ու այն պետութեանը կամ նրանց ամբողջութեան ճիշամտութեանը, — ո՛չ, դա ազգայնիւն, պետական դաւաճանութիւն կլինէր, այլ Օսմանեան վեհագոյն ատեանին՝ Պարլամենտին, ուր բազմաձեւին իր ներկայացուցիչները: Ուրեմն թղթի մի հարուածով «Ներխուսարդներ» ը ցանկանում էին իրագործուած տեսնել այն, ինչ որ անկարող եղան անել իրենց աշխարհակալների սուրը և զանազան ժամանակներում կատարուած ահուելի կոտորածները:

“Մերունիներ”ը մտածում էին խռովարար ժողովուրդներին ուղղութեան բերել սրով, իսկ “Երիտասարդներ”ը՝ պարլամենտական ճեժամասնութեամբ, և Միդհատի Սահմանադրութիւնը այդ միջոցը իրենց տալիս էր:

— Խորհրդարաններից առաջինը՝ Պատգամաւորական Ժողովը պիտի ընտրուէր Օսմանեան ազգից, իսկ ընտրելու և ընտրուելու իրաւունքները ընտրողական այնպիսի սակի (cens) վրայ էին դրուել, քաղաքացիական այնպիսի պայմաններով էր շրջանակուել, որ ո՛չ ճիւղն ճահճեղականները, ճանաւորապէս թուրքերը, բացարձակապէս ջախջախիչ ճեժամասնութիւն պիտի կազմէին, այլ որ այդ ճեժամասնութիւնը բաղկացած պիտի լինէր պետական զանազան պաշտօնեաներից՝ երկիրը կռփող, ժողովուրդը հարստահարող բէկերից, աղաներից, փաշաներից և նճամուրինակ մակաբոյճներից: Ուրիշ ազգութիւններ, առանձնապէս քրիստոնեաները, հազու նրա մէջ է՛ն շատը 5-10 պատգամաւոր ունենալին: Արդ, բողոքող, դժգոհ ժողովուրդներ յերկայացուցիչները ո՛րքան կարող պիտի լինէին իրենց բողոքարկու ազգակիցներին պաշտպանելու 5-10 ձայնով ընդդէմ 240ի՛ ազգային-անհատական ինդիւրներ թեսակէտից: Բնականաբար ճեժամասնութեան իրաւունքը, նրա արտայայտած կճքը տիրապետող, անվիճելի պիտի լինէր, զի այդ էր ներկայ քաղաքակրթութեան տուած պայմանները՝ հճամնճան պարագաներում: Իսկ այնուհետև դժգոհները և իրենց ներկայացուցիչները ո՛չ ապստամբելու և ո՛չ էլ օտար պետութիւններին դիմելու իրաւունք այլևս պիտի ունենալին, — նրանց պիտի մնար միայն կճճայ ակճճայ հնազանդել ճեժամասնութեան՝ իրենց հակառակորդները՝ վճռին ու նրա որոշճանը հետևիլ:

Այդ դեռ բաւական հատու և անէն ինչ երաշխաւորող զէնք չէր երեւում սահմանադրականներին: Ուրիշ ազգութիւնների պատգամաւորներից մին, օժտուած լինելով Կիկերոնեան ճարտասանութեամբ, Կատօնի իճաստութեամբ ու Ողիսևսի խորճամնկութեամբ՝ գուցէ կարող լինէր ճեժամասնութիւնը մի կերպ իր յետևից քարշ տալ և փոքրճամասնութեան կճքը յաղթանակել տալ, հակառակ օսման:

ե ան ազգի ճնայուն շահերին, ուստի հարկաւոր էր ծի բիւջ էլ զգոյշ լինել :

Եւ ահա սահմանադրականները զահակալող սուլթանների բացարձակ կառքին էին թողնում կազմել ծի Մերակոյտ (Sénat), բաղկացած 300 անդամից : Անշուշտ, զծուար չէ գուշակել այն ծառայութիւնները և գործերը, որ նրանք պաշտօն պիտի ունենային կատարելու : Երբ անդամների յատկութիւնները ու նրանց արժանաւորութիւնները տեսնողը, գնահատողը և ընտրողը Սուլթանները պիտի լինեն — ապա դիւրին է կանխապէս հասկանալ այդպիսի ծի ծարմի բաղկացութիւնը, ստանձնելիք պետական գործերը ու կատարելիք դերը : Մի անգամ երբ այդ ծարմինը ամբողջապէս պիտի կազմուի սուլթանների բացարձակ կառքի որոշմամբ, արդ, ո՞ր տրամաբանութեամբ, ո՞ր ազգերի համանձան օրէնքով չի կարելի եզրակացնել, որ ընտրուած ծերակուտականները չեն լինիլ սուլթանների բացարձակ հլու, հնազանդ, հաճոյակատար ստրուկները, հետեւաբար զահակալի իրծերի թարգմանը ու արտայայտիչը և ո՞չ թէ ժողովրդի, որի անունով իրենք պիտի խօսեն, որոշում կայացնեն : Իրենց գոյութիւնը բռնապետին պարտական լինելով՝ նրանք բռնապետի էլ գործիքը պիտի լինէին դէպի այն ժողովուրդը, որից իրենք ո՞չ ծի կախումն, որի հետ իրենք ո՞չ ծի առնչութիւն ունէին :

Օսմանեան այդ եզակի Մերակոյտի ծէջ հայկական ծագում ունեցող օսմանցիները — չէ՞ որ ամէնքի ազգայնութիւնը օսմանեան պիտի լինի — ամենայն հաւանականութեամբ կուրնեան ծատեաններ, նուրեաններ, նորատունկեաններ — նստած Ջէվդէտ, Սայիդ, Մահմուտ Ջալալէդդին փաշաների կողքին : Աշրքեաններ, Օրմանեաններ, Մամբրէներ — բազմած Իւլէճանների, Միւֆտիների և Շէյխ-իւլ-Իսլամների կշտին : Օսմանեան պետութիւնը ո՞չ թէ 300, այլ 3000 այդպիսի արժանաւոր ծեծածններ գտնելու շտեմարանը ունի : Այդ կողմից ո՞չ ծի պետութիւն նրա հարստութեանը չի հասնիլ :

Բայց զրանով ի՞նչ. “ Երիտասարդ ” սահմանադրականները զրանով իրենց ո՞ր նաւատակին՝ ծագաչափ անգամ հասած կլինեն :

Բայց չէ, դեռ կայ վտանգ, որովհետև ծի օր այնպիսի ծի հայ պատգամաւոր կարող է երևիլ, որ Կիլերոն, Կատոն, Ողիսևս իր ճէջը ամփոփելով հանդերձ, ունենար էլ Աշըգեանների, Նուբեանների էլ հոգին, նրանց նենգա-
մտութիւնը և յանկարծ հոգեփոխութեան ճաքուր օղակներից անցնելով՝ դառնար իր ազգի շահերի ջերմ պաշտպանը և 299 իր պաշտօնակիցների հաւանութիւնը ստանար Ստորին Խորհրդարանի իր հայ ազգակցի առաջ բերած որոշումը շարունակելու, որպէսզի օրէնքի ոյժ ստանար:

“ Երիտասարդներ ” ը այդ պատահականութիւնն էլ են աչքի առաջ ունեցել և նրա ծախն վաղօրօք հոգացել, — դեռ կար Սուլթանների ա մ ե ն ա կ ա ր ո ղ կ ամբը :

Զարմանալի տրամաբանութեամբ են օժտուած եղել “ Երիտասարդ Թիւրքիայ ” ի պարագլուխները: Երկրի ճէջ եղած ամէն չարիքների նախապատճառը Սուլթանը ու սրա կառավարութեան բացարձակ ծիպետութիւնը համարելով հանդերձ, իրենց յղացած նորօրինակ Ս ա հ ճ ա ն ա դ ր ու թ ե ա ն ճ է ջ բ ն աւ չ են խորհած ծի որ և է հակակշիռ տրամադրութիւն ճէջ բերելու, որ կարող լինէր՝ շատ ու քիչ, իրականօրէն, օսմանեան զահակալների կամքի բացարձակութիւնը արգիլելու իրաւունքը ունենար:

Միապետական սահմանադրական կառավարութեան եղանակ ունեցող ամէն երկիր իր Խորհրդարաններով ծիակ նպատակ է ունեցել հակակշռել, չէզոքացնել և, ի հարկին, բոլորովին անգորութեան վերածել երկրի Պ ե տ ի կ ամբը և նրա տեղ դնել՝ Խորհրդարանների ծիջոցով ներկայացած՝ ժողովրդի կա՛մ հակակշիռ, կա՛մ գերակշիռ և կա՛մ ամենակարող ճայնը: Եւ այդպիսի իրաւունք, կարողութիւն ձեռք բերելու համար, այդ երկիրները գետերի նման են հոսեցրել իրենց լաւագոյն զաւակների արիւնը:

Իսկ թէ ինչո՞ւ “ Երիտասարդ ” սահմանադրականները այդպիսի ծի տրամադրութիւն իրենց յղուածների շարքերի ճէջ ճացնելուց հեռու են մնացել — այդ պիտի բացատրել կա՛մ տգիտութեամբ, կա՛մ նենգամտութեամբ, որ աւելի հաւանական է, և կամ բարեճտօրէն ենթադրելովը թէ օսմանեան զահակալները ծիշտ եղել են և շարունակ էլ պիտի

լինեն գորովագութ հայրեր, իսկ հպատակները՝ հարազատ դաւակներ, — և այդ բացատրութիւններից որը որ ընդունուի, դարձեալ “ Երիտասարդներ ”ը իրենց առաջը եղած չարաղէտ հակասութիւններից չեն կարող ազատուիլ:

Գանդատուէլ Սուլթաններից, երկրի կորստեան պատճառ նրանց համարել և դրա համար էլ ժողովրդի ներկայացուցչութիւնը խնդրել, իսկ սրան ծխայն անզոր խորհրդատուի (consultatif) պաշտօն տալ և ուրիշ ոչինչ — դա ճաբի աւելի քան անկանոնութիւն է: Պատգամաւորական ժողով, Մերակոյտ ի՛նչ օրէնք, ի՛նչ որոշում որ ուզեն՝ կարող են ընդունել, բայց նրանց քուէարկած օրէնքները, տուած որոշումները՝ գործադրութեան մէջ մտնելու համար՝ բացարձակապէս կախում ունեն գահակալի կամքից. սա կարող է ընդունել, կարող է և՛ ճերժել, նայելով իր ինքնիշխան կամքին, որ ճիակ, ամենակարող և ճայրագոյն ատեանն է, և որի որոշումը վերջնականն է: Եթէ Հայ ամենակարող պատգամաւորի առաջարկը անցաւ Խորհրդարաններից, դեռ սա իր առաջ ունի ամէնքի Վեհապետը, բացարձակ ճէրը: Իսկ եթէ սա չհամաձայնի՞: — Այն ժամանակ, երևի, իր խօսքը յառաջ տանելու և օրէնքի ոյժ տալու համար, նա կարիք պիտի ունենայ զինուորական ճիպնալիսի ոյժի, որ գերակշիռ լինէր սուլթանների բանակներից: Այլապէս իր առաջարկը, օրինազիծը, դատապարտուած է յաւիտենական առաջարկ, յաւիտենական օրինազիծ մնալու:

Գուցէ մեզ պատասխանեն “ Երիտասարդներ ”ը, որ վերեւից շնորհուածը, տիրապետող ճան տուածը այգքան էլ Հաղիւ լինի: — Համաձայն: — Բայց դրանով ի՛նչ շահ, ի՛նչ օգուտ, թէ՛ բուն Թիւրքիային և թէ՛ նրա բաղկացուցիչ ազգութիւններին: Մի հաստատութիւն ճիպն այն ժամանակ կարող է օգտակար լինել, երբ իր գոյութեան առանձին իրաւունքը, կատարելիք ճանաւոր պաշտօնը ունի:

Եւ այս բոլորից յետոյ կատակերգութիւն չէ՞ աւելացնել “ նախարարական պատասխանատուութիւն ”: Պատասխանատուութիւն որի՞ ն: — Այն Խորհրդարաններին, որոնց ձայնը բացարձակապէս և ո՛չ ճի նշանակութիւն ունի տիրող բըռնապետի առաջ:

Այժմ հասկանալի է այն դառն հեգնութիւնը, այն կասկածոտ ժպիտը, որ արձակել և դեռ շարունակում են արձակել եւրոպական պետութեանց այն բոլոր ներկայացուցիչները, որոնք առանձին պատասխանատուութիւն և իրաւունք ունեն դէպի այն ամէնը, ինչ որ կատարում է Թիւրքիայում՝ երբ խնդիրը դալիս է Միդհատի Սահմանադրութեանը :

Կա՞յ ճի պատճառ, որ դարերի ընթացքում ճ'նշուած, հարստահարուած և, իրերի բնական ընթացքով, շարժման ձեջ ծանոզ ազգերի պայքարողների ժպիտը ևս արգիլէր, երբ լսում է Միդհատեան Պարլամէնտի անունը : — Երիտասարդներ՝ ը վերջապէս պիտի համոզուեն, որ երբ իրենց հայրերի ետ թ ա դ ա ն ը կատարելապէս անկարող եղաւ անհետացնել, ձուլել, լուել տալ հպատակ ազգերին, ապա նո՛յն անկարողութեան, նո՛յն անընդունակութեան պիտի դատապարտուի և՛ իրենց զճազրած պարլամէնտական ձեճ ա մ ա ս ն ու թ.իւնը : “ Երիտասարդ Թիւրքիա ” ն պիտի ծտածէր, աշխատէր վերացնել, ներկայ քաղաքակրթութեան ճատակարարած ճիջոցներով, այն բոլոր պատճառները, որոնք առիթ և ճիանգամայն իրաւունք էին տալիս հպատակ ազգերին դժգոհելու, ապտածելու և ապա իրենց գոյութիւնը բոլորովին անջատել ձգտելու օսմանեան պետութիւնից : Ահա՛ թէ ինչ պիտի լինէր իրենց յղացումների հիմունքը, եթէ իրօք ցանկանում էին իրենց երկրին օգտակար լինել, նրա յարատեւութիւնը ամբապնդել, և ո՛չ թէ զանազան հնարիճացութիւններով իրենց հայրերի բռնութիւնը պարլամէնտական ձեճ ա մ ա ս ն ու թեան քօղի տակ երևան բերելու : Եւ ճի՛թէ հասկանալի չէ, որ օսմանեան բանակների շարքերից ճ'եղքող, անցնող և իրենց ձայնը լսեցնել տուող Ազգերը, նոյնքան ընդունակ և կարող կլինեն իրենց բողոքի, իրենց իրաւունքի ձայնը լսեցնել տալ, անցնելով և՛ պարլամէնտական ձեճամասնութեան պատնէշից, որով նորից իրերի դրութիւնը կլինի նոյնը, ինչ որ առաջ, և “ Երիտասարդներ ” ը բոլորովին ի դուր աշխատած կլինեն ու առաջին անգամ իրենք հիասթափուած, երբ իրերի պահանջին ճիանգամայն անհամապա-

տասխան այդ կարկատնած Սահմանադրութիւնը ճիօր
գործադրութեան մէջ ծանէր:

Եթէ “Երիտասարդ Թուրքեր” ը ցանկանում են որոշեալ
բարերար դեր խաղալ իրենց պատմութեան մէջ, եթէ իրօք
մտածում են օգտակար լինել իրենց երկրին և նախանձա-
խնդիր՝ նրա գոյութեան հիմունքները ամրապնդելուն, ապա
նախ պիտի աշխատեն աւելի՛ ողջմտօրէն հետադօտելու,
աւելի՛ լրջօրէն գնահատելու, ի ձօտոյ ճանաչելու իրականու-
թիւնը՝ օսմանեան երկիրը, նրա բաղկացուցիչ ազգութիւնները:
Այդ անհրաժեշտ պայմանները կատարելուց յետոյ է ճիւղն՝
իրականութեան մատակարարած ճիակ հօղը իրենց ռազմագիծ
ընդունելով՝ որ պիտի ջանան կազմակերպուել իբրև պայքա-
րող քաղաքական ճարձին ու իրենց նպատակ անեն տա-
պալէլ, յեղափոխել տիրող հինցած, փտած պայ-
մանները ու նրանց տեղը դնեն իրերի խկական պահանջներին
ամենայնիւ համապատասխան այնպիսի նոր հաստատու-
թիւններ, նոր կարգեր, որից հաւասարապէս կարող լինեն
օգտուել թէ՛ բաղկացուցիչ պայքարող ազգութիւնները և
թէ՛ ամբողջ Թուրքիան՝ առանց ցեղի, կրօնի և դասակարգի
խտրութեան:

VII

“ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐԳԻԱՅ” Ի ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՍԽԱԼՆԵՐԸ

Պատճական անուրանալի փաստ է, որ “Երիտասարդ
Թուրքերն” աւելի քան կէս դար իր ունեցած զրական և
քաղաքական շարժումներով՝ ցանկացել է հին, խարխլած,
կործանուելու վերահաս վտանգի մէջ գտնուող Թուրքիայի
տեղ տեսնել ճի “Երիտասարդ” վերածնուած, ներքին ան-
դորրութիւն վայելող և անխուսափելի անկուծից դերձ՝ զօրեղ
և ամրապնդուած Թուրքիա:

Բայց որ իր իղձերը, մղած բանակուիւնները, պայքարները
զրական և ո՛չ ճի լուրջ հետեւանք են ունեցել ճինչև այսօր
— այդ էլ ճի անհերքելի իրողութիւն է: Իսկ թէ իր փայ-
լափայտ նպատակին հասնելու համար դարձեալ նա յարած
մնայ իր արդէն դաւանած և հրապարակ դրած սկզբունք-

ներին և ծիշտ շարունակէ Հաւատարիմ մնալ ճինչև ցարդ իր հետապնդած ուղեգծին, չճեղել նրանից — դա էլ անկասկած է, որ երբ և իցէ անկարող պիտի լինի ո՞ր ո՞չ, հաստատուն և օգտակար ծիարդինք առաջ բերել: Անցեալի մէջ ծի քանի անգամ կրկնուած փորձերը, կատարուած իրողութիւնները, իրերի ընդունած ընթացքը և իրենց ի՛սկ պայքարի պատճառները՝ ծիացած Մեծ Պետութիւնների իրենց նկատմամբ ունեցած աննպաստ գաղափարին՝ այլևս անտարակուսելի են դարձնում ծեր այս ասածի ճշմարտութիւնը:

Թէ որո՞նք եղան “ երիտասարդ Թիւրքիայ ” ի պատճական սխալները, — այդ մասին ի նկատի առնենք ծիայն զլիսաւորները.

Մտաւորական, գաղափարական հոսանքների տեսակետից՝ թուրք ժողովրդի եթէ ո՛չ ամբողջութիւնը, գէթ նրա ջախջախիչ ճեծամասնութիւնը, ճինչև այսօր, գտնուած է զարգացման այն շրջանի մէջ, ինչ որ էին եւրոպական ազգութիւնները Միջին Դարերում: Մեր խօսքը, անշուշտ, թուրք այն շատ սահմանափակ ճիջուկի մասին չէ, որ ձգտում է ունեցել, արեւմտեան ազդեցութեան ներքոյ՝ ազատուիլ շրջապատող մտաւոր կաշկանդումներից. ծեր խօսքը այն ճեծամասնութեան մասին է, որ հասարակ ժողովուրդ անունն է կրում և Փատիշահութեան ու Խալիֆութեան սիւնն է համարւում: Արդ, այն ո՞ր դասակարգն է եղել, որ ամէնից աւելի ջանացել է Թիւրքիան և ճաննաւորապէս թուրք ժողովուրդը խաւարածութեան ճածկոցի տակ պահել շարունակ և նրան կաշկանդել հին կեանքի մէջ, — կրօնական, կղերական, հոգևորական դասակարգը: Սրա ազդեցութիւնը բացարձակ և տիրապետող է եղել թուրք կեանքի բոլոր արտայայտութիւնների մէջ: Եւ ահա հէնց խնդիրն էլ այն է, որ այդ դասակարգի անհակակշիռ ազդեցութիւնը արածաղձօրէն անհաշտելի է նորագոյն պետութեան գաղափարի հետ: Թուրք կրօնականը, որպէս դասակարգ, դեռ իր թագաւորութեան մէջն է. նա իր ազդեցութիւնից ո՛չինչ ունի կորցրած: Մուլան, Աադին, Շէյխա-իւլ-Իսլամը դեռ ոյժեր և շա՛տ դորաւոր ոյժեր են. դեռ ծի կողմ թողնենք Խալիֆութեան գաղափարը:

Արդ, ամէն երկրի երիտասարդներ, ասպարէշ ճառօրից, իրենց առաջին զործերից մէկն են արել այդ դասակարգի իւրացրած իրաւունքների, արտօնութիւնների և դադափարաբանութեան դէմ կռուել, խորտակել նրա ազդեցութիւնը, ճասնաւորապէս՝ քաղաքական, տնտեսական և ընկերային խնդիրների նկատմամբ: Ժողովուրդը դուրս բերել կրօնի և կրօնականի կապանքներից,—սա է եղել ն ո Ր ա զ ո յ ն պ ե տ ու թ ի ւ ն ստեղծել ձգտողների կռուի մի երեսը: Սակայն այդպէս չարեցին թուրք "Երիտասարդ" ները. նրանք մինչև վերջ ո՛չ միայն կրօնական դասակարգի դասակարգային իրաւունքներին, արտօնութիւններին, նրա դադափարաբանութեանը չղիպան և որ և է քննադատութեան նիւթ չարեցին ու չաշխատեցին նրա ազդեցութիւնը նսեմացնել և վնասակարութիւնը երեւան դնել, որպէս արտօնեալ մի դասակարգ, այլ՝ ընդհակառակը՝ նրա գոյութեան և դասակարգային իրաւունքների պաշտպանութիւնը մինչև անգամ իրենց սկզբունքներից մէկը դարձրին—ինչ որ սխալ և մե՛ծ սխալ էր: Նորագոյն պետութիւն և կրօնական դասակարգի անհակադէմքի դիրք՝ դրանք իրարու խորտակող գոյութիւններ են: Թիւրքիան երիտասարդացնել ձգտողները քաղաքակրթութեան այդ դասը չպէտք է ճոռանային, երբ խօսուծ էին քաղաքակրթութեան անունով:

"Երիտասարդ Թիւրքիա"ն, սկզբից ի վեր, մի ուրիշ կարեւոր սխալ էլ արաց: Ո՛վ, ո՞ր դասակարգն է, որ կրօնականի հետ միացած շարունակ քամել է թուրք պետութեան և Թիւրքիայի մէջ ամփոփուող ժողովուրդների կենսական ոյժը,—կալուածատէր, Ֆէօդալ, ազնուական, աղայական դասակարգը: Եւ սակայն, "Երիտասարդ"ները որ և է ժամանակ, իրենց պատմութեան ամբողջ շրջանուծ, մի կծու խօսք անգամ չունեցան դրանց դէմ: Նոր պետութեան գաղափարը պաշտպանողը այդ դասակարգերի և նրանց ունեցած իրաւունքների դէմ էր, որ կռուի պիտի բռնուէր և իր սկզբունքներից մէկը պէտք է անէր նրանց արտօնութիւնների ոչնչացուծը: Սակայն "Երիտասարդ Թիւրքեր"ը ո՛չ միայն այդ չարեցին, ո՛չ միայն Թիւրքիայի ոյժերը սպառող և արտադրող դասակարգերի արիւնը ձծող այդ վաճառիչ դասա-

կարգի դէմ նրանք Հակառակ խօսք չունեցան ասելու, այլ նրանց իրաւունքներին և ձեռք բերած զիրքին ճազաճախ անգամ դիպչել չուզեցին:

Թուրք պետութեան ողն աշարը եղած է զիւղացին, երկրագործ դասակարգը: Բայց "Երիտասարդ Թիւրքիա"ն ո՛չ ճիշտն այդ դասակարգի իրաւունքները չպաշտպանեց, նրա կրած տառապանքներին արձագանք չտուեց, այլ նրա վիճակը բարելաւող ճի բառ անդամ չզրեց իր ծրագրի մէջ. նոյնը և՛ ընդհանուր աշխատաւոր, արհեստաւոր, գործաւոր դասակարգի վերաբերմամբ: Սակայն իրողութիւնն է, որ այսօր, առանց աշխատաւոր և զիւղացի դասակարգերի՝ ճի պետութիւն արձատապէս փոխել և նորագոյն Հիմունքների վրայ դնելը անհնարին է. իսկ "Երիտասարդ"ները այդ գերադանցապէս նորողիչ ազդակները ո՛չ ճիշտն անտես առան, այլ նրանց ճանաչել իսկ չուզեցին: Սա էլ ճի ուրիշ սխալ:

Իրական կեանքի արտայայտիչը լինել ձգտող և նոյն այդ կեանքի մէջ նոր գաղափարներ ներմուծել աշխատող ճի մարմին դրական գործ կարող է յառաջացնել ճիշտն այն ժամանակ, երբ կը կազմակերպուի որպէս քաղաքական կուսակցութիւն և յարատեւ շփում կունենայ ժողովրդի հետ:

"Երիտասարդ Թուրքեր"ը ո՛չ ճիշտն չկազմակերպուեցան որպէս քաղաքական կուսակցութիւն, այս եզրի լայն առուձովը, ո՛չ ճիշտն երկրի ամէն կողմերում իրենց ճիւղաւորումները չունեցան, այլ նրանք ճի տեսակ ազնուապետական զիրք բռնելով՝ խուսափեցան բուն ժողովրդի մէջը մտնելուց և նրան կազմակերպելուց: Իրենց գործունէութեան ամենամեծ շրջանակը եղաւ Պօլիսը և պաշտօնատարների միջավայրը. այդ շրջաններից նրանք դուրս չեկան ու դրա համար էլ խորթ զիրք ունեցան նոյն իսկ Թուրք ժողովրդի մէջ. դեռ ճի կողմ թողնեք ճիւս բոլոր այլատեւ տարրերը, որոնք "Երիտասարդ"ներէց օգտակար սպասելիք և յուսալիք ո՛չ չինջ չտեսան: Եւ այստեղ էլ սխալը, մե՛ծ սխալը դարձեալ "Երիտասարդ"ների կողմն է: Որովհետեւ բաղկացուցիչ ազդութիւնների ձգտումները և շարժումները ո՛չ ճիշտն իրենք չաշխատեցին իրապէս ճանաչել և ուսումնասիրել, ու նրանց արդար պահանջներին պաշտպան հանդիսանալ, այլ իրենք,

սկզբից ի վեր, ճի տեսակ նախապաշարեալ ընթացքի մէջ
մտան և "Մերունի" ներից ո՛չ պակաս թափով ջանացին
դժգոհ ժողովրդների բողոքը և շարժումները խեղդել, նոյն
խիւ ամենադատապարտելի միջոցներով :

Բայց մի՞թէ, իրաւ, բաղկացուցիչ ժողովրդների ձգտումները
և պահանջները անիրաւացի էին և չունէին իրենց խորունկ
պատճառները . մի՞թէ "երիտասարդ" ները իրենց իրաւունք
պիտի տային ա՛շխարհի յետադիմական գաղափարների մէջ
մտնելու, եթէ իրօք նրանք ճանչցած լինէին իրականութիւնը
և փոխանակ ամբողջ Օսմանեան պետութեան մէջ միայն ճի
ազգութեան՝ Օսմանականութեան գաղափարին
հետապնդելու, ջանային աւելի լայն հիմունքների վրայ
դնել իրենց գործունէութիւնը՝ բաղկացուցիչ ազգութիւն-
ների պատճառահատական իրաւունքը ճանաչել, ճրագ-
րել նրանց համար էլ զարգացման և յառաջադիմութեան
միջոցներ և այդ հիմունքներով ձգտել վերաշինել թրքական
պետութիւնը :

Մի փոքր մանրամասնեմք այդ խնդիրը, որ "երիտա-
սարդ" ների բոլոր սխալներից ամենամեծը եղաւ՝ սկզբից ի վեր:
Նայելով Թիւրքիայի վրայ՝ աշխարհագրական, քա-
ղաքական տեսակէտից, աչքի առաջ բերելով նրա ամբող-
ջութիւնը՝ իբրև պետութիւն անհատ, ուշադրութեան առ-
նելով նրա ներքին բաղկացուցիչ մասունքները, ունեցած
քաղաքական, անտեսական, ընկերային վիճակը, ճի խօսքով
աւանելով Թիւրքիան այնպէս, ինչպէս որ էր, հարց է՝ թէ
արդեօք "երիտասարդ Թիւրքիայ" ծագման օրերում կարելի
է՞ր, հնարաւորութիւն չկա՞ր առաջ բերելու՝ համեմա-
տաբար՝ ապահով, հաստատուն կուսանների վրայ դրուած,
քաղաքական ներքին անդորրութիւն վայելող՝ վերակազ-
մուած ճի Թիւրքիա, որ պահպանէր իր ուրոյն գոյու-
թիւնը՝ իբրև պետութիւն, ազատուէր վերջնական կործանումի
մղձաւանջից, որքան որ դա անխուսափելի էր նկատուած
ներքին խնդիրների տեսակէտից, և կարող լինէր իր ամբող-
ջութիւնը կազմող ոյժերի վրայ յենուելով՝ արտաքին հարուած-
ների, օտար կլանողների առաջը դիմադրաւելու :

Մեր պատասխանը դրական է, եթէ "երիտասարդ Թուր-